

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR ARKIVFORSKNING
UDGIVET AF RIGSARKIVET

ARKIV

Dan Tørning: EDB-arkivalier. Erfaringer og perspektiver	1
Niels Petersen: »Dansk arkivret«	29
Paul G. Ørberg: Kirkebøger og arkiver. En aktuel kommentar	48
Anmeldelser	52

EDB - arkivalier. Erfaringer og perspektiver.

Af Dan Tørning

Indledning

Med udgangen af 1981 er det 10 år siden at rigsarkivar Hvidtfeldt tog initiativ til nedsættelsen af et edb-udvalg, der især skulle »følge udviklingen med hensyn til aflevering, opbevaring og sikring af edb-materiale, der fra statsinstitutioner og andre afleveres til arkivvæsenet«. Herudover skulle udvalget generelt holde sig orienteret om udviklingen inden for edb-området bl.a. med henblik på mulighederne for anvendelse af edb til fremstilling af registraturer, søgeregistre m.m.

I løbet af 1960'erne var der sket en vældig udvikling i den offentlige forvaltnings anvendelse af edb, og det stod klart, at der i arkivvæsenet måtte skabes mulighed for at bevare de maskinlæsbare arkivalier, som uden en aktiv indsats uvægerligt ville gå til grunde.

Det viste sig ret hurtigt, at opgaven ikke ville kunne løses forsvarligt alene inden for rammerne af et udvalg, og pr. 1. okt. 1973 oprettedes derfor en *edb-sektion* i Rigsarkivet, som først og fremmest skulle varetage arbejdet omkring kassation og aflevering af maskinlæsbare arkivalier for hele arkivvæsenet, dvs. både Rigsarkivet og landsarkiverne.

Det er hensigten med denne artikel at fremlægge de forskellige sider af dette arbejde for en bredere kreds. Det er på længere sigt meget vigtigt, at forvaltningens anvendelse af edb og de heraf følgende arkivmæssige perspektiver ikke i for høj grad betragtes som tekniske anliggender. En bredere diskussion af mål og midler i en forskningsmæssig sammenhæng er nødvendig for at sikre en tilfredsstillende udvikling af dette betydningsfulde område.

Der vil i artiklen først blive givet en summarisk beskrivelse af edb-sektionens arbejde frem til idag, hvorefter de følgende afsnit nærmere vil behandle nogle væsentlige områder. Det følger af sig selv, at der inden for rammerne af en sådan artikel ikke kan blive tale om nogen udtømmende behandling af emnerne.

Oversigt over Edb-sektionens arbejde

Sektionens første opgave var dels at søge at få et overblik over det kvantitative »afleveringsbehov«, dels at skabe de fornødne regler og procedurer omkring modtagelse og opbevaring af maskinlæsbare arkivalier. De indledende bestræbelser i dette arbejde er tidligere blevet beskrevet i ARKIV¹⁾. Der fokuseredes i første omgang på den statslige forvaltning, som jo både formelt og reelt står arkivvæsenet nærmest. Administrationsdepartementet havde gennem nogen tid udsendt en årlig publikation »Statens edb til administrative formål«, som blandt andet indeholdt samlede oversigter over statslige edb-opgaver. Disse oversigter var udmærket egnede til at få et første overblik over den brogede mængde af edb-anvendelser i forvaltningen, spændende fra store systemer som kildeskattesystemet til små opgaver som f.eks. »behandling af nedbørsmålinger på Bispeengen«.

Sektionen tog kontakt med en række styrelser for at få et indtryk af den faktiske situation med hensyn til bevarede maskinlæsbare arkivalier. Allerede under dette sonderende arbejde blev det klart, hvilken central betydning man måtte tillægge udarbejdelsen af en beskrivelse af de arkiverede edb-data og det system, som har produceret dem, dvs. det materiale vi nu betegner som dokumentationen²⁾. Denne erkendelse førte til definitionen af *edb-arkivalier* som én eller flere edb-filer³⁾ med tilhørende dokumentation. I et senere afsnit af artiklen vil dokumentationsproblemet blive nærmere omtalt.

I denne fase var det et betydeligt handicap, at der intet formelt grundlag fandtes for et krav om aflevering af edb-arkivalier til arkivvæsenet, idet arkivanordningen fra 1902 selvsagt ikke havde forudset noget så eksotisk. Der måtte derfor præsteres en hel del overtalelse for at overbevise myndigheder om, at edb-arkivalier burde afleveres på lige fod med traditionelle arkivalier, idet man dog samtidig kunne henvise til, at der snart ville blive rådet bod på denne mangel på formelle retningslinier. Hertil kom, at Rigsarkivet ofte blev mødt med en betydelig skepsis med hensyn til de praktiske muligheder for at bevare edb-arkivalier. Denne skepsis er stadig ret almindelig - og tillige rimelig, hvis man forestiller sig, at materialet blot bliver opstillet på en hylde for måske først at blive taget frem til genanvendelse 50 år senere. Arkivering af edb-arkivalier er imidlertid ikke et sådant statisk foretagende. Der kræves en aktiv vedligeholdelsesprocedure, som vil blive omtalt senere i artiklen.

På baggrund af de foreløbige overvejelser udarbejdedes i løbet af 1974 — 75 en afleveringsvejledning for edb-arkivalier⁴⁾, hvori der over for forvaltningen redegjordes for principper og praktiske forhold omkring dette nye område. Der var her også trukket på de erfaringer, som var gjort i andre lande,

særligt i USA, Canada og England, hvorfra sektionen indhentede forskellige rapporter⁵). Vejledningen udsendtes i oktober 1975 til en lang række styrelser, som i den nævnte publikation fra Administrationsdepartementet var registreret som edb-brugere. I følgeskrivelsen opfordredes styrelserne til at fremsende beskrivelser af de pågældende edb-opgaver samt redegøre for bestanden af edb-arkivalier. Reaktionen på denne generelle henvendelse modtoges i løbet af foråret 1976, og på samme tid udsendtes den nye arkivbekendtgørelse⁶), hvori blandt andet edb-datamedierne status som arkivalier stadfæstes med formuleringen i §2: »For kort, tegninger og planer, fotografier, film, lydbånd, *hulkort, magnetbånd og andre medier til behandling og opbevaring af data* gælder de samme regler som for øvrige arkivalier, for så vidt de er en del af institutionens arkiv«. I parentes bemærket har den sidste sætning i enkelte tilfælde voldt problemer idet styrelser har hævdet, at edb-materiale, som befandt sig i I/S Datacentralen eller et andet servicebureau, var at betragte som bureauets arbejdsmateriale og ikke som styrelsens arkivalier. Heroverfor har Rigsarkivet fastholdt, at *alt* materiale, som indgår i den administrative proces, som en styrelse er ansvarlig for, er arkivalier, uanset om materialet eventuelt befinder sig et andet sted.

Indtil dette tidspunkt havde Edb-sektionens virksomhed i det væsentlige været koncentreret om modtagelsen af nogle vigtige afleveringer, blandt andet de første CPR-registre og ligningsregistre, samt om udarbejdelsen af generelle afleveringsprocedurer (jvf. senere i artiklen). På basis af arkivbekendtgørelsen og de nævnte besvarelser på den generelle henvendelse til styrelserne kom nu til en fase, hvor hovedvægten kom til at ligge på gennemførelsen af en lang række kassationssager vedrørende edb-arkivalier. Bekendtgørelsens ligestilling af edb-arkivalier med traditionelle arkivalier betyder jo, at styrelserne er forpligtet til at bevare edb-systemernes datafiler, indtil der foreligger en kassationstilladelse. Overholdelsen af dette krav rejser imidlertid praktiske og økonomiske problemer for styrelserne som, til gengæld må kunne forlange, at edb-systemer kassationsbehandles tidligst muligt⁷). I forbindelse med disse kassationssager indledtes et nærmere samarbejde med Rigsarkivets 2. afdeling, som i 1976 indførte en procedure, hvorved samtlige styrelser i den centrale statsforvaltning kontaktes i en 5-årig turnus — de såkaldte 5-års planer. Fra starten var det edb-sektionens standpunkt, at edb-arkivalierne kassationsmæssigt bør ses i sammenhæng med institutionernes traditionelle arkivalier, og det var også klart, at systematiske henvendelser til institutioner fra henholdsvis 2. afdeling og Edb-sektionen måtte koordineres. Det blev derfor aftalt, at Edb-sektionen i kassationsarbejdet så vidt muligt skulle følge turnusplanen, dog således at presserende kassationer naturligvis ikke skulle udsættes, blot fordi vedkommende institution ikke hørte til i det

pågåeldende planår. Det kan tilføjes, at Edb-sektionen som en naturlig konsekvens af dette samarbejde i 1979 blev integreret i 2. afdeling

Det skal også nævnes, at Edb-sektionen gennem disse år har afholdt en del kurser for arkivarer, arkivsekretærer og arkivbetjente. Kurserne har været af generelt orienterende art, men har også haft det formål at forberede den turnusudveksling af personale mellem afdelingerne, som til stadighed foregår og hvori også Edb-sektionen bør kunne indgå.

Som en følge af de mange kassationssager, som blev behandlet i årene 1976-1978, blev der også med institutionerne indgået aftaler om aflevering af edb-arkivalier i stigende omfang, selvom der for disse arkivalier er tale om langt højere kassationsprocenter end for traditionelle arkivalier — formentlig 95% eller mere. Langt den største del af den statslige forvaltnings edb-opgaver varetages af I/S Datacentralen af 1959, og selvom den enkelte aflevering formelt sker fra den for edb-opgaven ansvarlige institution, vil den i praksis i det væsentlige foregå via Datacentralen. Edb-sektionen tog derfor initiativ til et samarbejde, som blandt andet har resulteret i udarbejdelsen af en intern vejledning til brug for DC's konsulenter i forbindelse med den enkelte aflevering. Heri beskrives dels den principielle ansvarsfordeling mellem den afleverende institution, DC og Rigsarkivet, dels DC's praktiske arbejde med produktionen af arkivfiler og dokumentation.

På et tidspunkt hvor således både det formelle grundlag for aflevering og de praktiske procedurer for modtagelse af edb-arkivalier var bragt i orden, dukkede et nyt problem op — *registerloven*, som i det følgende skal omtales nærmere.

Registerloven⁸⁾ trådte i kraft 1. januar 1979 og gælder for edb-registre, der føres for den offentlige forvaltning, og som indeholder personoplysninger. Ved edb-registre forstås i denne forbindelse »registre eller andre systematiserede fortegnelser, hvor der gøres brug af elektronisk databehandling«, som det fremgår af lovens §1. Det er derfor uden videre klart, at størstedelen af de bevaringsværdige edb-arkivalier vil være omfattet af loven. Loven fastsætter bestemmelser for oprettelse og drift af registre og tillægger et *registertilsyn* en række opgaver i forbindelse med disse bestemmelser. F.eks. skal der ved hvert enkelt registers oprettelse udarbejdes såkaldte *forskrifter*, som beskriver dets formål, indhold og funktion, og som skal forelægges registertilsynet til udtalelse. Vi skal imidlertid her kun se på de bestemmelser i loven, som er de centrale for arkivvæsenet. Lovens §9 lyder således: *Stk. 3:* Registrerede oplysninger, der på grund af deres alder eller af andre grunde har mistet deres betydning for varetagelsen af registerets opgaver, skal slettes. Registre, der anvendes løbende, skal indrettes således, at der foretages fornøden ajourføring af oplysningerne. *Stk. 4:* Justitsministeren kan efter indhentet udtalelse fra

registertilsynet tillade, at registereksemplarer overføres til opbevaring i arkiv på nærmere angivne vilkår.

Det er åbenbart, at der hermed er vendt op og ned på den tilstand, som netop var skabt med arkivbekendtgørelsen. Udgangspunktet er nu, at personoplysninger i edb-registre *skal slettes*, med mindre der af justitsministeren gives explicit tilladelse til bevaring, altså præcis modsat arkivbekendtgørelsens bestemmelse om at arkivalier som udgangspunkt *skal bevares*, med mindre der fra Rigsarkivaren foreligger explicit tilladelse til kassation. Nu kan man selvfølgelig sige, at det fra et praktisk synspunkt kan komme ud på ét, om edb-arkivalier bevares gennem positiv beslutning eller som restmængde ved en kassationsbemyndigelse. Det afgørende er imidlertid, at afgørelseskompetencen ikke mere ligger hos Rigsarkivaren. Desuden er det ikke til at tage fejl af, at det er lovens klare hensigt, som det udtrykkes i bemærkningerne til lovforslaget: »at undgå unødige dataophobning om den enkelte borger« eller med andre ord at sørge for dels at kun de nødvendige registre oprettes, dels at data slettes hurtigst muligt. Baggrunden for §9 stk. 4 er ifølge bemærkningerne erkendelsen af, at total sletning af data i mange tilfælde ville være »til ubodelig skade for forskning og planlægning«, og det anføres tillige, at bestemmelsen vil blive forvaltet af justitsministeren i samarbejde med rigsarkivaren. Derimod har man ikke — hverken i loven eller i nogen følgebestemmelse — nærmere fastsat procedurer, der i praksis kan sikre, at der ikke sker forhastede sletninger med den nævnte ubodelige skade til følge. Justitsministeriet og registertilsynet har hidtil anlagt det synspunkt, at ansøgninger om arkiveringstilladelse kun kan indgives af »de registeransvarlige myndigheder« — men disse myndigheder har jo efter loven ingen direkte pligt til at forelægge bevaringsspørgsmålet for Rigsarkivet, før der foretages sletninger, og de vil normalt ikke selv have hverken forudsætninger for eller interesse i at indgive begrundede bevaringsansøgninger.

Der kan derfor næppe være tvivl om, at der på længere sigt bør skabes en nærmere sammenhæng mellem arkivbekendtgørelsen og registerloven. Udgangspunktet må her være, at rigsarkivet er tillagt den faglige kompetence til at vurdere den fremtidige forsknings behov for arkivalisk materiale. En mulig procedure kunne derefter være, at myndighederne allerede i forbindelse med udarbejdelsen af forskrifterne for det pågældende register forelægger spørgsmålet om bevaring af registereksemplarer for Rigsarkivet. Rigsarkivarens eventuelle bevaringsbeslutning skulle derefter forelægges for justitsministeren i henhold til §9, stk. 4, og efter godkendelse indgå i registerforskriften.⁹⁾

Foreløbig er der dog næppe sket de store ulykker. De sletningsfrister, der opereres med i registerforskrifterne, er i en lang række tilfælde sat til fem år,

tidligst at regne fra 1. jan. 1980.¹⁰⁾ Desuden har der endnu ikke være eksempler på, at myndigheder har vist sig utilbøjelige til at efterkomme Rigsarkivets opfordringer med hensyn til indgivelse af bevaringsansøgning. Indtil nu (dec. 1981) er der ganske vist ikke givet mere end ca. 30-40 arkiveringstilladelser. Dette skyldes blandt andet, at registertilsynet har ønsket etableret en bredere baggrund for vurderingen af de enkelte bevaringssager, helst i form af en samlet oversigt over arkiveringsbehovet. Rigsarkivet har ikke umiddelbart kunnet efterkomme dette ønske, idet en sådan oversigt jo i realiteten forudsætter at der er foretaget kassationsvurdering af de eksisterende registre, hvortil kommer at det næppe ville være forsvarligt i større udstrækning at foruddiskontere fremtidige beslutninger. På den anden side er det forståeligt, at registertilsynet, for at kunne afgive udtalelse til justitsministeren i de enkelte §9, stk. 4 sager, har behov for en nærmere indsigt i arkivernes bevaringssynspunkter og -praksis. Rigsarkivaren nedsatte derfor i dec. 1980 en *arbejdsgruppe* med repræsentanter for justitsministeriet, registertilsynet og Rigsarkivet, hvori man skal drøfte de forskellige spørgsmål i forbindelse med registerlov og arkivering, f.eks. hidtidige bevaringssynspunkter, vilkår for arkiveringstilladelser, opbevarings- og sikkerhedsspørgsmål, tilgængelighed m.m.

Som nævnt gives arkiveringstilladelserne af justitsministeren *på nærmere angivne vilkår*, som i en række tilfælde har fået følgende udformning:

1. Der må ikke opbevares kopier eller eksemplarer af registret andetsteds.
2. Der må ikke ske udlevering af registret fra Rigsarkivet til . . . (den afleverende institution), med mindre dette er særligt begrundet i hvert enkelt tilfælde, og registertilsynet forinden har udtalt sig i sagen.
3. Ved ansøgninger om anvendelse af registret til brug ved forskning eller statistik inden for de tidsfrister, hvor arkivalier normalt ikke er tilgængelige, skal registertilsynets udtalelse indhentes, før Rigsarkivaren afgør spørgsmålet. For udlevering af registre kan fastsættes nærmere vilkår.
4. Der må i øvrigt ikke ske udlevering af registret eller videregives oplysninger fra dette.
5. Behovet for fortsat arkivering skal tages op til vurdering den . . . (efter 10 år).

Man bemærker her, at myndighederne ifølge pkt. 2 ikke uden videre har adgang til »deres egne« arkivalier, sådan som det normalt er tilfældet. Denne regel er ifølge registertilsynet etableret fordi man har ment, at uhemmet adgang til arkiverede registre i praksis ville udhule registerlovens sletningsbe-

stemmelser. Den i pkt. 5 angivne tidsbegrænsning på arkiveringstilladelser kan forekomme ejendommelig, men den hænger sammen med, at de hidtidige tilladelser jo formelt er givet til den *afleverende myndighed* på baggrund af et angivet arkiveringsbehov. Hvis der i realiteten er tale om, at arkiveringsansøgningen er indsendt efter anmodning fra Rigsarkivet som resultat af en kassationsbehandling, er en sådan tidsbegrænsning næppe rimelig. Der er jo her ikke tale om en bevaring, som er betinget af tilstedeværelsen af en efterspørgsel på kortere sigt.

Et af de spørgsmål, som bør afklares af arbejdsgruppen, er i hvilket omfang »papirsiden« af det enkelte registersystem — dvs. inddata — materiale udskrifter — er omfattet af registerlovens sletnings- og arkiveringsbestemmelser. Efter henstilling fra registertilsynet er der i registerforskrifterne fastsat bestemte frister, typisk fem år, for opbevaring af udskrifter, hvorefter disse skal destrueres. Dette sker i henhold til lovens §12, som taler om »fornødne sikkerhedsforanstaltninger mod at oplysningerne misbruges . . .«. Et sådant krav er naturligvis kun acceptabelt set fra arkivernes synspunkt, hvis bevaringstilladelser givet i henhold til §9 stk. 4 omfatter bevaringsværdige udskrifter. Det er imidlertid også muligt, at problemet kan løses ved, at man i forskrifterne fra sletning undtager nærmere angivne udskrifter, som skal arkiveres — med overholdelse af fornødne sikkerhedsbestemmelser.

Der er indtil nu til Rigsarkivet i alt kun afleveret omkring 300 edb-filer fordelt på 1500 magnetbånd. Dette er naturligvis et langt ringere antal end oprindeligt forventet, og i denne henseende kan man nok tale om de »10 magre år«, som altså tildels har deres baggrund i de ovenfor omtalte formelle problemer og den heraf følgende opbremsning af afleveringerne¹¹). Til gengæld er arbejdet med kassationerne intensiveret. Arbejdet tilrettelægges nu sådan, at bevaringsspørgsmålet for de enkelte registerområder behandles med udgangspunkt i Danmarks Statistiks registre. Disse registre er jo i vidt omfang baseret på data fra forvaltningens administrative registre, og der vil derfor samtidig med vurderingen af statistikregistrene være lejlighed til at tage stilling til supplerende eller alternativ bevaring af administrative »donorregistres«. På denne måde vil der i løbet af den kommende tid ophobe sig en lang række bevaringsønsker. Når de forskellige formelle problemer er blevet løst, blandt andet gennem den nævnte arbejdsgruppes resultater, vil bestanden af edb-arkivalier antagelig hurtigt vokse kraftigt, dels gennem afleveringen af den lange række af »indefrosne« registre fra 1970'erne, dels gennem etableringen af et stigende antal løbende afleveringer.

Som tidligere nævnt fokuserede Edb-sektionen i første række på den statslige sektor, og arkivbekendtgørelsen af 1976 er jo som bekendt også kun gæl-

dende for dette område. Det var dog klart, at der også inden for *den kommunale sektor* måtte være edb-arkivalier, som burde bevares og afleveres til arkivvæsenet. Edb-sektionen tog derfor allerede i 1974-75 kontakt med Kommunernes Landsforening, som udtrykte forståelse for spørgsmålet og formidlede nogle drøftelser med Kommunedata, der forvalter de fælleskommunale edb-systemer. Man mente imidlertid, at det formelle grundlag for afleveringer først måtte være bragt i orden, hvilket ville ske med udsendelsen af det cirkulære fra Indenrigsministeriet om kassation og bevaring i kommunernes arkiver, som da var på trapperne. Ingen kunne på det tidspunkt vide, at trappen ville være så lang at cirkulæret først ville blive udsendt i sommeren 1981¹²⁾. Cirkulæret fastslår den generelle bevaringspligt for såvel traditionelle som edb-arkivalier, men det hedder tillige, at »bestemmelserne om bevaring og kassation omfatter dog ikke materiale, som er omfattet af lov om offentlige myndigheders registre eller de i medfør af denne lov fastsatte registerforskrifter«. I ministeriets følgeskrivelse til kommunerne nævnes det dog, at »der vil blive nedsat en arbejdsgruppe med deltagelse af indenrigsministeriet, Rigsarkivet og Kommunernes Landsforening med henblik på at udarbejde supplerende regler, blandt andet for så vidt angår materiale, der ikke er nævnt i bekendtgørelsen«. Det må formodes at arbejdsgruppen tager registerlovproblemerne op, således at der i den sidste ende kan komme gang i afleveringerne også af kommunale edb-arkivalier. Det bør i øvrigt tilføjes, at der på grund af sammenhængen mellem systemer i statsligt og kommunalt regi i mange tilfælde vil være behov for koordinerede bevaringsbeslutninger.

Som afslutning på denne korte gennemgang af Edb-sektionens arbejde skal nævnes deltagelsen i planlægningen af det såkaldte edb-standard journalssystem, SJS-systemet, til brug for statsforvaltningen¹³⁾. Systemet er udarbejdet af Datacentralen i samarbejde med Administrationsdepartementet og Rigsarkivet med henblik på effektivisering af journalisering af sagsstyring og kan kort beskrives på følgende måde: journaloplysningerne registreres ikke som hidtil på journalkort, men indtastes via skærmterminal til datamaskinen, som gemmer dem i edb-registre på pladelager, hvorfra oplysningerne hurtigt vil kunne hentes frem på skærmterminaler i journalen eller i sagsbehandlerkontorerne. Disse søgemuligheder, blandt andet baseret på registrering af særlige stikord i forbindelse med den enkelte journaliserede skrivelse, er en af de væsentligste fordele ved systemet i forhold til en manuelt ført journal. En anden fordel er, at en række hjælperegistre og lister, som hidtil har måttet udarbejdes manuelt ud fra journalkortene — altså i realiteten ved gentagen registrering af de samme oplysninger — nu kan produceres automatisk af systemet. Det gælder f.eks. postliste, restanceliste, erindringsliste, navneregistre m.v.. Rigsarkivets hovedopgave i arbejdet har været at sikre, at

systemet kan tilfredsstillende behøve i forbindelse med arkivdannelse, kassationer samt den langsigtede genanvendelse af arkivalierne. Her skal kun nævnes at både journal- og kassationsplaner indgår som integrerede dele af systemet.

SJS-systemet er endnu kun under indførelse i nogle få statsinstitutioner, men der ser ud til at være bred interesse for systemet. Også på det kommunale og amtskommunale område er der planer om udarbejdelsen af et tilsvarende system¹⁴). For arkiverne vil den forbedring og standardisering af journal- og arkivforholdene, som hermed vil kunne skabes, være en klar fordel.

I de følgende afsnit vil nogle væsentlige områder af arbejdet med edb-arkivalier blive omtalt nærmere: kassation, aflevering, dokumentation, registrering, opbevaring og vedligeholdelse.

Kassations- og bevaringssynspunkter

De teoretiske og praktiske metoder, som anvendes i kassationsarbejdet omkring traditionelle arkivalier, hviler på et solidt fundament af erfaring og viden, dels om arkivdannelsen, dels om de forskningsmæssige muligheder for udnyttelse af disse arkivalier. For edb-arkivalierne er situationen en helt anden: de administrative processer, som de udspringer af, er først begyndt for et par årtier siden og har indtil nu været i rivende udvikling, hvilket gør det vanskeligt at få et samlet overblik over området. Hertil kommer, at erfaringer omkring forskningsmæssig udnyttelse af edb-arkivalier jo nødvendigvis endnu er yderst sporadiske. Det ville derfor have været mest hensigtsmæssigt for arkivvæsenet, om kassationsspørgsmålet havde kunnet udskydes en række år. Sagen er imidlertid, at et generelt krav om, at alle edb-arkivalier foreløbig skulle bevares på ubestemt tid, ville være praktisk og økonomisk uigennemførligt. Alle administrative edb-systemer er indrettet sådan at forældede data løbende udrenses af systemet, for ikke at belaste dets lagrings- og bearbejdningssomkostninger overflødig. Det er derfor et naturligt krav at stille til arkivvæsenet, at det bliver taget stilling til bevaringsspørgsmålet tidligst muligt. Rigsarkivet har altså været nødt til at kaste sig ud i arbejdet med kassation af edb-arkivalier, og man har derfor naturligt nok forsøgt at tage udgangspunkt i de sædvanligvis anlagte kassationssynspunkter, ud fra den betragtning, at det ikke burde gøre nogen væsentlig forskel, at data foreligger på et andet medium. Men dette ville sikkert næppe kunne slå til. I almindelighed foretages kassation af økonomiske grunde, og det er f.eks. muligt, at anvendelse af edb-mediet åbner mulig-

hed for bevaring af data, som ellers ikke ville have kunnet bevares i deres helhed. Yderligere er selve »arkivdannelsen« for edb-arkivalier yderst forskellig fra hvad der gælder for traditionelle arkivalier. Der vil normalt ikke i styrelserne kunne forevises noget, der bærer betegnelsen edb-arkivalier. Man vil i det højeste kunne finde beviser på anvendelse af edb i form af forskellige edb-udskrifter. Årsagen hertil er at edb-systemerne er tekniske hjælpemidler, der for styrelserne kun har interesse i form af de resultater, som de producerer. Selve systemernes opbygning og drift varetages normalt af et edb-center, for statsforvaltningen f.eks. af I/S Datacentralen.

Alene på baggrund af hvad der her er sagt, kan det ikke undre, at både principper og procedurer omkring kassation af edb-arkivalier kan komme til at adskille sig noget fra, hvad der kendes fra traditionelle arkivalier. Jeg skal i det følgende forsøge at give et nogenlunde konkret billede af arbejdet, idet det dog samtidigt skal tilføjes, at både teori og praksis er under stadig udvikling.

Rigsarkivet anmoder institutionerne om at udfylde et særligt skema vedrørende edb-arkivalier (se bilag 1). Den enkelte edb-opgave skal her kort beskrives og der skal gives oplysninger om de vigtigste af systemets datafiler, således som det forklares i den til skemaet hørende vejledning. Desuden bedes institutionerne om at vedlægge en systemoversigt eller lignende dokumentation. Hvis edb-opgaven er omfattet af registerloven, vil de i henhold til denne udarbejdede registerforskrifter også skulle tilsendes Rigsarkivet. Det materiale, som således modtages, vil kunne danne grundlag for en primær kassationsvurdering: har det overhovedet forskningsmæssig interesse af bevare data fra en edb-opgave af den pågældende art? Hvis svaret er nej, kan opgavens edb-arkivalier totalkasseres¹⁵⁾. For de fleste opgaver er det imidlertid nødvendigt at gå ind i en nøjere vurdering af edb-filernes anvendelsesmuligheder. Det spiller her en rolle, at edb-filernes data næsten aldrig vil være unikke, idet de vil forefindes i de sager, blanketter eller skemaer, der kan betegnes som grundmateriale, som leverer inddata til edb-filerne. Tilsvarende vil de samme data i et vist omfang kunne genfindes som uddata fra systemet i mere eller mindre bearbejdet form.

Hovedkriteriet for bevaring af edb-filer må være muligheden for senere maskinel bearbejdning — først og fremmest af statistisk art. Hvis edb-filerne først er blevet kasseret, vil det være urealistisk at forestille sig, at de senere kan genskabes til forskningsformål, selvom de pågældende data måske findes bevaret i traditionel form. I vurderingen kan yderligere indgå forskellige spørgsmål:

- kan bearbejdningsmulighederne for edb-opgavens data siges at være udtømt med de eksisterende uddata, rapporter, publikationer m.v.
- vil der ved kobling til andre (edb-) arkivalier kunne etableres nye sammenhænge, som vil give relevante forskningsmuligheder?
- findes der i andre edb-systemer de samme eller lignende data, som vil være bedre egnede til forskning inden for det pågældende område?

Det sidste spørgsmål er vigtigt, fordi det bliver mere og mere almindeligt at data, som er indsamlet af én myndighed til brug for en bestemt administrativ opgave, videregives til en anden myndighed med henblik på anvendelse til et andet formål. Dette gælder f.eks. typisk for Danmarks Statistik, som modtager data fra en række myndigheder til brug for statistisk bearbejdning. De herved skabte registre bør derfor kassationsvurderes i sammenhæng med kilderegistrene (donorregistrene), hvilket som tidligere nævnt nu er den generelle strategi. I visse tilfælde vil DS-registret i alle henseender være bedre forskningseget end kilderegistret, som derfor vil kunne kasseres. I andre tilfælde vil der i DS-registret være tale om et reduceret dataindhold, som måske til gengæld er struktureret på en måde, der gør det særligt egnet til bestemte anvendelser, f.eks. analyser over tid. I sådanne tilfælde må man overveje bevaring af både kilderegister og DS-register.

Når man er nået frem til en beslutning om, at en edb-opgaves data principielt bør bevares, tilbagestår arbejdet med at præcisere nøjagtigt, hvilke edb-filer bevaringen skal gælde. Et edb-system er jo nemlig normalt en ret kompleks størrelse, hvori der indgår en mængde filer med tildels overlappende dataindhold. I princippet bør man udvælge de filer, som indeholder alle grunddata (inddata) i ubearbejdet form¹⁶⁾. I praksis vil det ofte være nødvendigt at indskrænke sig til at bevare statusversioner af de pågældende filer med passende mellemrum. Som det er beskrevet mere udførligt andetsteds¹⁷⁾ ligger miseren i, at administrative edb-systemer som regel ikke er indrettet på »historisk« opsamling af data. Her ligger et problem omkring edb-arkivdannelsen, som det vil være vigtigt at søge løst i løbet af de kommende år, måske gennem en særlig høring af arkivsynspunkter i systemernes konstruktionsfase.

I forbindelse med kassationsvurderingen af en edb-opgaves filer vil det også være rimeligt at tage stilling til de til opgaven hørende ind- og uddata. Det gælder først og fremmest inddataskemaer og totaludskrifter, som hver for sig i en vis forstand repræsenterer alternativer til edb-registret. Begge må skønnes kun at være egnede til »enkeltopslag« i modsætning til edb-registrets

kvantitative bearbejdningsmuligheder. Hvis edb-registret er bevaret, og vel at mærke alle skemaernes data indkodet, skulle der principielt ikke være grund til at bevare hverken skemaer eller totaludskrifter. Enkeltopslag i et edb-register er imidlertid, ihvertfald med nutidig teknologi, en kostbar affære, og et klart behov for acces til enkeltoplysninger kan derfor begrunde bevaring af f.eks. en totaludskrift. Det bør her nævnes, at der nu i stigende omfang foretages »udskrift« på mikrofilm ved den såkaldte COM-proces¹⁸⁾, hvilket løser pladsproblemet for disse arkivalier. Grundmateriale og uddata i øvrigt, som jo på forskellig måde indgår i styrelsens sagsbehandling, bør vurderes i sammenhæng med de andre traditionelle arkivalier, bedst i form af en samlet kassationsplan.

Det vil være naturligt til slut at spørge, hvordan synspunkterne er i andre lande omkring kassation af edb-arkivalier. Efter hvad der er publiceret herom kan det konstateres, at principper og metoder har store lighedspunkter med dem, som er beskrevet ovenfor. Det gælder desværre også det grundlæggende problem om vurderingen af datafilernes forskningsmæssige interesse. Herom siger f.eks. Charles M. Dollar¹⁹⁾, som er leder af Machine Readable Archives Division i det amerikanske rigsarkiv: »Obviously this kind of evaluation requires an understanding of a wide variety of research trends. It also involves considerable luck, since accurate prediction of future research trends is at best an educated guess«, og han anbefaler derefter, at man søger vejledning hos forskellige forskergrupper.

Det ser altså ud til, at kassation vedblivende vil være en vanskelig kunst — også i edb-arkivaliernes tidsalder.

Aflevering

Når man gennem kassationsbehandlingen er nået til en bevaringsbeslutning for en eller flere filer i et edb-system, er der forskellige spørgsmål som må afklares, inden den faktiske aflevering kan finde sted. Rigsarkivet kræver ifølge afleveringsvejledningen generelt, at filer afleveres på nye magnetbånd af bedste kvalitet i to eksemplarer²⁰⁾ ledsaget af den fornødne dokumentation af indholdet. Et af de væsentlige problemer er, at filerne ofte ikke er »født« på magnetbånd men f.eks. på disk eller tromle. Man må derfor tage stilling til, hvordan de kan overføres til magnetbånd. For at forstå, at dette kan være et problem, må man gøre sig klart, at data på edb-medium ikke uden videre kan sammenlignes med indspillet lyd på bånd eller plade. Mens overførelsen af sidstnævnte mellem medierne blot kræver en ledning, er data på edb-medierne karakteriseret ved mange valgmuligheder med hensyn til

datastruktur og datarepræsentation. Kravet til de arkiverede data må være, at vedligeholdelse og genanvendelse bliver simplest mulig. Dette indebærer, at man ved arkiveringen tilstræber den størst mulige uafhængighed af maskinel og programmel i det arkiverende edb-system. Der bør derfor udelukkende opereres med sekventielle filer med veldefinerede posttyper, og ikke med »magnetbåndsdumps« af f.eks. databasefiler, hvis tydning forudsætter tilstedeværelsen af hele databasesystemet²¹). Desuden må repræsentationen af data i den enkelte post underkastes opmærksomhed. Både tekst og tal er jo kodet for at kunne repræsenteres af magnetbåndets bitmønster. Simplest er kodningen for tekst, hvor det enkelte tegn normalt repræsenteres af én række bits på båndet efter et standardiseret kodealfabet²²). Mere indviklet er repræsentationen af tal, idet et antal rækker her udgør det bitmønster, som repræsenterer tallet, hvilket kan være gjort på forskellig måde, alt efter hensyn til lagerplads og bearbejdningseffektivitet. Fra et arkiveringssynspunkt ville det være bedst, hvis også tal repræsenteredes som tekst, dvs. f.eks. tallet 345 som teksttegnene 3,4,5. Et sådant krav ville imidlertid medføre meget store omkostninger til konvertering af data under arkiveringen og i mange tilfælde også et uacceptabelt pladsforbrug på båndet. Men hvis det er muligt bør man undgå de mest maskinafhængige datarepræsentationer, f.eks. de såkaldte »flydende komma tal«²³). Ejendommeligt nok synes disse spørgsmål ikke at være berørt i arkivlitteraturen.

Det skal også nævnes, at man inden afleveringen skal sikre sig, at de bevarede filer vil kunne bearbejdes uafhængigt af de øvrige filer i systemet. Der kan nemlig være tilfælde, hvor en fil, som ikke i sig selv synes bevaringsværdig, udgør et nødvendigt bindeled mellem de bevaringsværdige filer. En sådan fil må naturligvis så også bevares.

Det ovenstående illustrerer nødvendigheden af, at den tekniske side af den enkelte edb-aflevering overvåges nøje. Edb-sektionen tager derfor altid kontakt til den for opgaven ansvarlige konsulent på Datacentralen, for at lokalisere eventuelle problemer inden filerne kopieres til magnetbånd. Som reference for dette samarbejde har konsulenten det tidligere omtalte interne DC-vejledning vedrørende afleveringer til Rigsarkivet. Selve kopieringskørslerne foretages med programmel udarbejdet af edb-sektionen. Foruden to magnetbåndskopier af filerne produceres en udskrift af et antal poster fra hver fil, samt forskellige andre oplysninger til brug for test og registrering efter modtagelsen af afleveringen.

Omkostningerne forbundet med afleveringen skal ifølge Rigsarkivets afleveringsvejledning afholdes af den afleverende institution. Der er i og for sig ikke explicit hjemmel herfor i arkivbekendtgørelsen, men man kan sige at

bevaringspligten, som gælder for alle ikke-kasserede edb-filer uanset datamedium, må forudsætte at filerne bringes i arkivarbar stand af institutionen. At det ikke er helt negligerbare beløb fremgår af, at en enkelt filkopiering godt kan løbe op i et par tusind kroner. Hvis man på den anden side sammenholder udgiften med den samlede udgift til driften af den pågældende administrative edb-opgave, vil der normalt være tale om relativt meget små beløb. Rigsarkivet har i et enkelt tilfælde været ude for, at en institution har vægret sig ved at afholde udgiften i forbindelse med aflevering af edb-arkivalier. Der var tale om et beløb på ca. 5000 kr. i forhold til en samlet systemudgift på 16 mill. kr. Sagen blev imidlertid bragt i orden ved det pågældende ressortministeriums mellemkomst. Hvis der er tale om løbende aflevering f.eks. årligt af bestemte filer fra et edb-system, vil problemer af denne art måske kunne undgås ved at arkiveringskørsel m.v. indgår som en integreret del af opgavens drift og ikke som et selvstændigt projekt.

Dokumentation af edb-arkivalier har fra starten været den mest problematiske side af afleveringerne. Baggrunden for dette er, at edb-filer ikke i almindelighed er »selvdokumenterende«, sådan som man til en vis grad kan sige det om traditionelle arkivalier. I Rigsarkivets afleveringsvejledning for edb-arkivalier hedder det, at »det er af afgørende betydning for den fremtidige genanvendelse af edb-filer, at der foreligger en omhyggelig skriftlig dokumentation, der indeholder oplysninger dels om den enkelte afleverede fil, dels om edb-opgaven som helhed.« At udmønte denne generelle formulering i konkrete og gennemførlige krav, er imidlertid en sag, som endnu ikke kan siges at have fundet en tilfredsstillende løsning. Først og fremmest er det væsentligt at slå fast, at det ikke er den tekniske side af sagen som giver de store problemer. Det er altid lettest at få et klart svar på et klart spørgsmål, og de tekniske sider af fil-dokumentationen kan derfor nok være besværlige, men de volder ikke principielle vanskeligheder. Anderledes forholder det sig med beskrivelsen af *betydningen* af data og af deres ophavssituationen. Eksisterende edb-dokumentationer er på dette område ofte til det yderste summariske eller rent ud rudimentære. Dette har flere årsager. For det første er det nok ofte sådan, at der ikke i det daglige føles noget behov i administrationen for sådanne beskrivelser. Alle der arbejder med opgaven føler at de kender dens baggrund og indhold på en måde, som overflødiggør skriftlige redegørelser, og selv hvor et sådant behov erkendes — f.eks. ved nye medarbejders tilkomst — er det sjældent at der bliver afsat ressourcer til at gøre noget ved sagen. For det andet har problemet noget at gøre med selve situationen omkring etableringen af forvaltningens edb-systemer. Det forhold, at det som regel er Datacentralens teknikere som ud fra samtaler med styrelsens

repræsentanter udformer systemoplæg m.v., medfører uvilkårligt at dokumentationen af opgaven får en slagside imod den tekniske side. Dette er helt naturligt, idet det udelukkende er Datacentralens opgave at få edb-systemet til at køre — ikke at have en dybere indsigt i den administrative proces, som systemet er en del af. Manglen viser sig tydeligst i de såkaldte *data-beskrivelser*, dvs. dokumentationens beskrivelse af indholdet af det enkelte datafelt i en post. For Datacentralen er det tilstrækkeligt at notere, at et felt f.eks. indeholder en 4 — cifret stillingskode med mulige værdier mellem 0000 og 5999. Selve betydningen af de enkelte koder og principperne for afgrænsning m.m. vil der ofte være total tavshed om i databeskrivelsen. Oplysninger herom må derfor søges i den pågældende styrelse, der imidlertid som nævnt ofte har forsømt »sin egen« side af dokumentationen, hvorfor man *kan* komme i den situation, at data findes bevaret men deres betydning til dels gået tabt. Selvom dette ikke direkte er tilfældet, vil der som regel savnes en beskrivelse af opgavens baggrund, indsamling af data, vurdering af disses bærekraft o.s.v., dvs. oplysninger, som kan være af betydning for en forsvarlig forskningsmæssig genanvendelse af data. Hvordan denne situation i fremtiden skal kunne forbedres er et åbent spørgsmål. Måske ville det ikke skade at nedsætte en af de for tiden så populære arbejdsgrupper til drøftelse heraf.

Endnu en side af dokumentationsproblemet, dog mere af praktisk art, skal nævnes. I de fleste edb-systemer sker der fra tid til anden ændringer af større eller mindre art, og disse ændringer beskrives ved hjælp af rettelsesblade til den eksisterende dokumentation. En sådan praksis er udmærket egnet til at sikre vedligeholdelsen af en til enhver tid ajourført dokumentation, hvilket naturligvis er hvad der er brug for i den daglige drift af systemet. Derimod er den ikke velegnet til en historisk dokumentering, f.eks. i forbindelse med løbende arkivering af filer fra systemet. I princippet kan man selvfølgelig sige, at der med hver enkelt aflevering bør følge en komplet ajourført dokumentation. Hvis den kun fylder ganske lidt kan dette være rimeligt, men næppe hvis der er tale om mange hyldemeter information, som er praktisk talt uændret fra gang til gang. I sidste tilfælde vil det være mere nærliggende at bevare de løbende rettelsessæt som supplement til den med den første aflevering følgende statusversion af dokumentationen. Herudfra vil man så senere kunne rekonstruere dokumentationen hørende til ethvert givet tidspunkt, men det vil være meget besværligt, og der må arbejdes med kopier for at bevare rettelsessættene intakte. Som et kompromis imellem de to nævnte metoder følger Rigsarkivet indtil videre den praksis, at der løbende afleveres rettelsessæt, indtil det må skønnes at være rimeligt at etablere en ny komplet statusversion. En fremtidig løsning på dette problem kunne måske ligge i an-

vendelsen af edb-baseret dokumentation, hvor statusversioner udskrives på micro fiche (COM)¹⁸⁾.

Efter afleveringen af edb-arkivalier foretager Rigsarkivet dels en *registrering* af det modtagne, dels en summarisk *testning* af filernes indhold sammenholdt med den modtagne dokumentation.

Edb-testkørslerne foretages på et af de regionale edb-centre RECKU eller NEUCC for Rigsarkivets regning. En sådan test har erfaringsmæssigt vist sig at være nødvendig, idet der på denne måde ofte opdages fejl eller misforståelser vedrørende filer eller dokumentation. Som et nyttigt biprodukt af disse testkørsler vil de anvendte programmer eller dele deraf, f.eks. indkodede poststrukturer, kunne indgå i et bibliotek til brug for vedligeholdelsen og eventuelt genanvendelsen af de arkiverede filer. Den med afleveringen følgende udskrift fra kopieringskørslen sammenholdes med udskrifter fra testkørslen, hvorved man kan sikre sig, at der er ovenensstemmelse imellem original og kopi. Testen er herudover hovedsageligt en strukturtest og ikke en egentlig validitetstest²⁴⁾, som ville være overordentlig ressourcekrævende, og som i øvrigt ofte må antages at være foretaget grundigt i selve det administrative edb-system. Der må dog indrømmes, at man ad denne vej nok ville kunne fange yderligere nogle inkonsistenser imellem data og dokumentation.

Registreringen af edb-arkivalier følger i princippet de samme retningslinier som tidligere er beskrevet i ARKIV¹⁾, men er dog ændret på en række punkter²⁵⁾. I bilag 2 er vist et eksempel på de til en aflevering hørende registreringsblade, hvoraf der er fire typer. *Afleveringsfortegnelsen* beskriver kort afleveringen, dvs. dels den administrative edb-opgave, dels de afleverede filer. Oplysningerne indgår i 2. afdelings generalregistratur og er dermed brugers første indgang til edb-arkivierne. I *dokumentationsfortegnelsen* registreres de enkelte dele af den med afleveringen følgende dokumentation, hvor brugere vil kunne finde en mere detaljeret beskrivelse af edb-opgaven, databeskrivelser, kodefortegnelser, vejledninger m.v.. *Filregistreringen* beskriver forskellige tekniske forhold omkring den enkelte fil som helhed, f.eks. båndtæthed, filformat, blok/postlængde, antal poster m.v.. Nogle af oplysningerne tages fra den nævnte kopieringskørselsudskrift, andre fra de følgesedler, som Datacentralen udfærdiger som en del af afleveringsproceduren. *Post-/individ-registreringen* beskriver den enkelte posts feltstruktur med angivelse af datatyper og sorteringskriterier. Størstedelen af fil- og postregistreringens oplysninger vil kunne findes forskellige steder i dokumentationen, men den separate registrering deraf sikrer dels at oplysningerne faktisk er til stede, og er dels et praktisk hjælpemiddel for vedligeholdelsen af filerne.

Med hensyn til *afleveringstidspunktet* har Rigsarkivet den opfattelse, at edb-arkivalier i modsætning til traditionelle arkivalier bør afleveres tidligst muligt efter at de er skabt. Dette hænger dels sammen med de usikre forhold omkring opbevaring og vedligeholdelse²⁶⁾, dels med de ovenfor omtalte dokumentationsproblemer, som erfaringsmæssigt bliver desto større, jo længere tid der er gået, siden filerne blev produceret²⁷⁾. Princippet kan kun fraviges i de tilfælde, hvor et register akkumulerer og bevarer data historisk, hvorved løbende aflevering af registerversioner overflødiggøres.

Opbevaring og vedligeholdelse

Den særlige egenskab ved edb-arkivalierne, at data kan bearbejdes maskinelt, er samtidig kilden til de vedligeholdelsesmæssige vanskeligheder, som er knyttet til disse arkivalier. Der er to årsager hertil, dels selve datamediets instabilitet, dels udviklingen af edb-teknologien hvorved medietyper forældes -man taler i denne forbindelse henholdsvis om datamediets »hyldeliv« og dets »systemliv«. Blandt de anvendte datamedier er kun magnetbåndet anerkendt som et brugbart, omend ikke ideelt arkivmedium. Spørgsmålet om magnetbånds holdbarhed, altså deres »hyldeliv«, har været underkastet indgående forskning forskellige steder i udlandet, dels ved undersøgelser af tilstanden i eksisterende båndarkiver²⁸⁾, dels ved etablering af forsøg med kunstig ældning af magnetbånd²⁹⁾. Resultaterne kan ikke siges at være særlig klare, og det er måske også en generel svaghed ved disse undersøgelser, at udviklingen af nye magnetbåndskvaliteter gør tidligere undersøgelser om ikke værdiløse, så dog mindre anvendelige med hensyn til vurdering af magnetbånds hyldeliv. Til gengæld kan de give gode fingerpeg om opbevaringsforholdenes betydning for holdbarheden. Det optimale klima for opbevaring af magnetbånd synes at være en temperatur på 18° — 20° C og en relativ fugtighed på 50%, begge dele så konstant som muligt.

Etablering af egentlige klimaanlæg er jo som bekendt overordentlig kostbart, og det må derfor siges at være af betydning, at Rigsarkivet har erfaring for, at der kan opnås tilfredsstillende forhold med simple midler. Den angivne temperatur vil kunne holdes med en almindelig termostatstyring, hvis man anvender lokaler som er godt afskærmet mod påvirkning fra de i denne sammenhæng heldigvis ret kortvarige høje sommertemperaturer. Den konstante luftfugtighed kan opnås ved installation af forholdsvis billige aggregater til henholdsvis befugtning og tørring af luften³⁰⁾.

Under optimale magasinforhold antages »hyldelivet« for magnetbånd af bedste kvalitet at være gennemsnitlig mindst 15-20 år. Det betyder til ge-

gæld, at den afgørende faktor for vedligeholdelsen bliver »systemlivet«. Med den nuværende udvikling af edb-teknologien må man nemlig regne med, at magnetbånd forældes i forhold til tilgængeligt maskinel inden for en tidsramme på 10-15 år.

Ovenstående forhold må tages i betragtning ved tilrettelæggelsen af en vedligeholdelsesprocedure for edb-arkivalier. En periodisk test af magnetbåndenes læsbarhed er nødvendig, også inden for »hyldelivs«-fristen. For det første er magasinforholdene måske ikke helt optimale, for det andet kan man ikke forlade sig alene på generelle statistiske vurderinger. Efter Rigsarkivets procedure testlæses magnetbåndene første gang ca. 5 år efter afleveringen og derefter med noget kortere intervaller. Herudover bør der som en ekstra sikkerhedsforanstaltning foretages løbende stikprøvelæsninger af enkelte magnetbånd fra hvert afleveringsår. I forbindelse med testlæsningerne må man tage stilling til, om der samtidig bør ske konverteringer af de pågældende filer. Hvis der viser sig fejl under læsningen af et bånd, kasseres dette og der tages en kopi af det andet arkiveksemplar³¹). Der har endnu ikke ved Rigsarkivets testlæsninger vist sig nævneværdige problemer. Til gengæld gælder det for en stor del af de bånd, som blev afleveret i løbet af 1970'erne, at deres »systemliv« er ved at være forbi, idet de er skrevet med en båndtæthed, som nu er på vej til at blive forældet. De skal derfor konverteres til den nu anvendte standard, medens der endnu findes båndstationer tilgængelige ved datacentre, som er i stand til at læse dem. Arkiverne kan jo nemlig ikke klare også at være museer for udrangerede edb-systemer. I stedet må man være indstillet på, at det er en naturlig del af driften af edb-arkivet, at der med mellemrum må foretages sådanne konverteringer af edb-filerne. Det må i øvrigt tilføjes, at enhver ændring af en arkiveret fil registreres i den tilhørende dokumentation.

Det er klart, at disse tests og konverteringer medfører omkostninger, men det er endnu meget svært at angive præcise tal herfor, blandt andet fordi der sker en stadig udvikling i priserne på edb-kapacitet — heldigvis i nedadgående retning. Med et meget groft skøn kan edb-omkostningerne pr. magnetbånd anslås til ca. 25-50 kr. årligt. Dette er baseret på den nuværende anvendelse af de regionale edb-centre.

Allerede for 10 år siden blev der i arkivlitteraturen talt om den snarlige fremkomst af *revolutionerende nye typer af datamedier*, som skulle erstatte anvendelsen af magnetbånd, f.eks. film, hvor informationen skrives og læses ved hjælp af laser-stråler³²). Fordelen ved et film-datamedie skulle først og fremmest være, at man slap for de magnetiske mediers holdbarhedsproblemer. Desuden skulle sådanne medier kunne have langt større datakapacitet

end magnetbånd. Endelig ville visse film-medier måske kunne anvendes både til maskinel bearbejdning og til almindelig »manuel« brug³³). Datamedier af denne art er faktisk udviklet, især i USA, men de har hidtil været så kostbare eller behæftet med andre ulemper, at der for langt de fleste anvendelser endnu ikke er tale om noget realistisk alternativ til magnetbåndet. Hertil kommer, at det for arkivanvendelse må være af afgørende betydning, at der er tale om et stærkt standardiseret datamedie. Dette vil selvsagt ikke være tilfældet for et nyt medie i dets første udviklingsfase. I øvrigt tror jeg ikke, at man skal overvurdere fordelene ved det »permanente« filmmedie i forhold til de mere sårbare magnetiske medier. Også et maskinlæsbart filmmedie vil, efter min bedste overbevisning, til stadighed være underkastet en vis systemudvikling, således at der vil blive tale om konverteringer af lignende art som gælder for magnetbånd idag. At magnetbånd på et eller andet tidspunkt vil være definitivt erstattet af nye datamedier mener jeg imidlertid ikke, at der kan være tvivl om, men som sagt tror jeg, at man må acceptere at leve med vedligeholdelsesproblemet for edb-arkivalierne.

Afsluttende bemærkninger

Denne artikel bør ikke afsluttes uden at der er sagt noget om *genanvendelse* af edb-arkivalier, som jo er det endelige formål med alle de hidtil omtalte aktiviteter. Det må erkendes, at der ikke på dette område kan tales om nævneværdige erfaringer — men så meget des mere om perspektiver. Efterhånden som der bliver afleveret større mængder edb-arkivalier må man forvente også en større forskerinteresse, og arkiverne må ruste sig på dette felt. Den forskningsmæssige beskæftigelse med traditionelle arkivalier er en naturlig del af arkivarernes arbejde og anses for at være en nødvendig forudsætning både for udviklingen af en velfunderet arkivmetodik og for kvalificeret publikumsservice. Ganske det samme må komme til at gælde for edb-arkivalierne, selvom det rejser problemer om ressourcer, uddannelse osv.. Forhåbentlig vil det næste årti bringe os nærmere ved det mål, at arkivalier anvendes med samme fortrolighed hvad enten der er hægget et »edb-« foran eller ikke. Først da vil edb-arkivalierne have opnået deres fulde borgerret i arkiverne.

Noter

1. Se Frank Jørgensen: Rigsarkivets registrering af maskinlæsbare arkivalier. ARKIV bind 5 nr. 1, 1974.
2. Jvf. f.eks. Dan Tørring: Dokumentationsproblemer i forbindelse med aflevering af maskinlæsbare arkivalier. Arkiven i dataåldern. Uppsala 1974.
3. Ordet »fil« er en fordanskning af engelsk »file« og kan defineres som »en i én eller anden forstand komplet samling af data organiseret til brug ved en given opgave«. Administrative filer vil som regel være opbygget som et antal *poster* hvor hver post indeholder de data, som vedrører én bestemt entitet f.eks. en person. Hver post er igen opbygget af et antal *felder* hver indeholdende en enkelt dataværdi, f.eks. et beløb, et navn ell.a.
4. Aflevering af EDB-arkivalier til Rigsarkivet - bestemmelser og vejledning. Rigsarkivet 1975. Nye udgaver 1978 og 1981. Forkortet: »Afleveringsvejledningen«.
5. En interessant beskrivelse af disse landes erfaringer og synspunkter omkring edb-arkivalier findes i: Lionell Bell and M. Roper (editors): Proceedings of an International Seminar on Automatic Processing in Archives. Public Record Office, England 1975.
6. Kulturministeriets bekendtgørelse nr. 91 af 20. febr. 1976 om statsinstitutioners arkiver og deres forhold til Rigsarkivet og landsarkiverne. Forkortet: »Arkivbekendtgørelsen«.
7. Dette spørgsmål er blevet omtalt i ARKIV bind 7 nr. 4, 1979 side 331-332.
8. »Registerloven« er den almindelige fællesbetegnelse for to love som trådte i kraft samtidig, 1. jan. 1979, nemlig henholdsvis »lov nr. 293 af 8. juni 1978 om private registre« og »lov nr. 294 af 8. juni 1978 om offentlige myndighedsregistre«. I denne artikel er det den sidste af disse love, der er af størst interesse og som her betegnes som »registerloven«.
9. En procedure af denne art er for eksempel institueret i den svenske »registerlov« Datalagen og Datakundgörelsen.
10. For edb-systemer, som allerede var i drift ved registerlovens ikrafttræden 1. jan. 1979, fik loven først virkning fra 1. jan. 1980, og registertilsynet har besluttet, at sletningsfristerne for eksisterende oplysninger i disse registre skal gælde fra denne dato, uanset om de er inddateret på et tidligere tidspunkt.
11. Registre, som ikke er omfattet af registerloven, kan dog uhindret afleveres, men de udgør ikke nogen stor gruppe.
12. »Kommunekassationscirkulæret«, dvs. Indenrigsministeriets bekendtgørelse nr. 201 af 29. april 1981 om kassation i kommunernes arkiver. Følgeskrivelse til kommunerne dateret 11. juni 1981.

13. SJS-systemet er beskrevet i: EDB-journalisering, hvorfor? - hvordan?, I/S Datacentralen 1981. En generel indføring i emnet edb-journalisering findes i: Poul Thestrup: Edb-journalisering, Arkivserien nr. 14, 1980, Landsarkivet for Fyn.
14. Rigsarkivet er i kontakt med en arbejdsgruppe under Kommunernes Landsforening og Amtsrådsforeningen, som arbejder med sagen.
15. Eksempler på sådanne opgaver: »Lønberegning for timelønnet rengøringspersonale« eller »Udstedelse af kranførecertifikater«.
16. Synspunktet er her, at man altid vil kunne gentage en bearbejdning af grunddata, mens en genskabelse af grunddata ud fra bearbejdede data ofte vil være umulig. Der kan dog være tilfælde, hvor en fil med bearbejdede data bør bevares.
17. jvf. Arkiv bind 7 nr. 4, 1979side 333-334.
18. »COM« = Computer Output Microfilm. Data »udskrives« via et særligt konverteringsapparat på mikrofilm i stedet for papir. Se Mikromedier i forvaltningen, Arkivforeningen 1978.
19. Charles M. Dollar: Appraising Machine-Readable Records. The American Archivist, vol. 41 no.4, oct. 1978.
20. Rigsarkivet anviser de magnetbåndstyper, som må anvendes. Til dette formål holdes stadig kontakt med magnetbåndsløverbere og med direktoratet for statens indkøb, som jo gennem statsaftaler formidler væsentlige rabatter.
21. I sekventielle filer er posternes rækkefølge fastlagt i henhold til bestemte sorteringskriterier. I de såkaldte databaser er strukturen langt mere indviklet og må konverteres til en simple form før overførelsen til magnetbånd.
22. De 8 bits i en række på tværs af magnetbåndet svarer ganske til de 8 hulpositioner på tværs af en hulstrimmel, hvor hver position har to muligheder: hul eller ikke-hul, svarende til bit-værdien 1 eller 0. På magnetbåndet realiseres forskellen mellem 0 og 1 ved modsat magnetisering.
23. Et tal i flydende komma repræsentation har formen $z = x \times k^y$, dvs. x gange k opløftet til y'te potens. På magnetbåndet lagres x og y binært, mens konstanten k forudsættes bekendt. Antallet af cifre i repræsentationen af x og y er forskellig for forskellige datamater.
24. Ved validitetstest forstås at det kontrolleres om datafelter indeholder værdier, som ikke er mulige eller »valide« i henhold til dokumentationen.
25. jvf. Registrering af edb-arkivalier, Rigsarkivet 1979. En intern vejledning.
26. Hverken institutioner eller de datacentraler de anvender kan forventes i tilstrækkelig grad at være opmærksomme på nødvendigheden af effektive vedligeholdelsesprocedurer. Et graverende eksempel af denne art nævnes af Charles

- M. Dollar i *Computers, the National Archives and Researchers*, Prologue spring 1976 vol. 8 no. 1: »Rapid advances in computer technology have made obsolete some magnetic tapes on which the 1960 census returns were recorded. There are about 6500 of these tapes now being preserved by the Bureau of the Census that can be read only by using a type of tape drive that is no longer being manufactured«.
27. Herom siger f.eks. Michael E. Carrol i *The Public Archives of Canada's experience in establishing a machine readable archives*, April 1975: »Since many problems can be encountered in interpreting and collecting the supporting documentation, once machine readable files are identified as archival, we request as soon as possible, that a copy be transferred. If this were not done it is possible that some files might be unusable once they were transferred.
 28. Jvf. f.eks. Richard B. Gentile: *On the reading of very old magnetic tapes*, Datamation oct. 1973.
 29. En undersøgelse blev f.eks. iværksat af Dataarkiveringskomitéen i Sverige og er beskrevet i *Moderna Arkivmedier*, SOU 1976:68, Stockholm 1976.
 30. Til tørring af luften har en såkaldt kondensstørrer vist sig billig og effektiv.
 31. Ved læsning af et magnetbånd er en fejlsituation helt klart defineret, idet datablokke indeholdende beskadigede data registreres som ulæselige af maskinelt.
 32. Systemer af denne art omtales i en rapport *Data Archives Program*, National Archives and Records Service, Data Archives Branch, 1971.
 33. COM-film læses med et apparat, som principielt er et forstørrelsesglas. Under visse omstændigheder kan COM-film læses af en datamaskine. Der tales da om CIM = Computer Input Microfilm. Jvf. note 18.

Vejledning

Der udfyldes ét skema for hver edb-opgave, hvad enten den er *afsluttet*, *igangværende* eller under *planlægning*.

Definition af edb-arkivalier. Herved forstås information på maskinlæsbare medier såsom hulkort, hulstrimler, magnetbånd m.v., samt almindeligt læsbart materiale, som direkte knytter sig hertil, f.eks. systembeskrivelser, programmeringsgrundlag og andet dokumentationsmateriale.

Opgavetitel. Her angives edb-opgaven med en kort titel (f.eks.: Uddannelsesstatistik 1970-73) gerne suppleret med evt. opgavenr. Alle opgaver, som køres på Datacentralen, har et sådant nr. For afsluttede opgaver angives foruden startår også slutår. For planlagte opgaver angives forventet startår.

Opgaveorientering. Her anføres en kort beskrivelse af opgavens baggrund, formål og indhold set i den administrative sammenhæng. Der kan evt. henvises til lovgrundlag eller lignende. Hvis opgaven er nært forbundet med andre opgaver i eller uden for institutionen - via filer, ind- eller uddata eller rent administrativt - bedes dette anført.

»F.eks.: »Central patient- og diagnoseregistrering: Patienter der indlægges på hospitalet, registreres edb-mæssigt via skærmterminaler i patientkontoret. På grundlag af de registrerede oplysninger udarbejdes statistikker til Sundhedsstyrelsen og hospitalets årsberetning. Endvidere står de registrerede oplysninger til rådighed for andre edb-systemer på hospitalet f.eks. centrallaboratoriets analyseberegnings- og svarudskrivningssystem og kostrekvisitionssystemet. Patientkartoteket indeholder basale patientdata for de sidste 3 års indlagte patienter, og for det sidste finansår er systemet endvidere udvidet til også i et vist omfang at omfatte oplysninger om diagnoser og behandlinger. Systemet er for tiden under revision, idet det bl.a. agtes udvidet til også at omfatte ambulante patienter.«

Systemets hovedfiler. Kun de vigtigste datafiler anføres, herunder også eventuelt arkiverede filer (f.eks. årsregistre).

Omfang: her anføres det omtrentlige antal dataindivider i filen.

Vedr. år: det år data vedrører.

Indhold: her angives kort filens indhold.

Såfremt der ikke er tilstrækkelig plads i skemaets enkelte rubrikker, eller der ønskes tilføjet yderligere oplysninger, kan sådanne supplerende oplysninger anføres på bilag til skemaet.

R i g s a r k i v e t

2. afdeling

E D B - A R K I V A L I E R

1983

Vejledning på bagsiden

Antal bilag vedlagt

Institution			
Adresse		tif.	
Kontakt		lokal	
<u>Opgavetitel</u>			
Anvendelse påbegyndt år/måned		Evt. DC-Opgavenr.:	
<u>Opgaveorientering</u>			
Systemoversigt (hvis planlægning: målformulering) vedlagt ☐			
Opgaven køres på eget anlæg ☐		andet anlæg ☐	
Hvis andet anlæg, hvor:			
Dokumentationsform: I/S Datacentralens standard ☐		anden form ☐	
Anvendes mikrofilm eller -fiches (f.eks. COM) ?		Ja ☐	Nej ☐
Er opgaven omfattet af Registerloven?		Ja ☐	Nej ☐
Systemets hovedfiler:			
Filbetegnelse	omfang	vedr. år	indhold

Skema 3

BILAG 2-1Rigsarkivet
Edb-sektionen**EDB-ARKIVALIER
AFLEVERINGSFORTEGNELSE**

Proveniens Jordbrugsøkonomisk Institut		Afl. j.nr. A.14 - 750 - 3
Afleveret fra do.		Dok. nr. do.
Afleveringsår 1978	Løbende afl. (termin) årlig	Engangsafl.
Opgave- og filbeskrivelse Regnskabsresultater fra danske landbrug 1963 - 1969. De årlige regnskabsundersøgelser for danske landbrug, der udarbejdes af Jordbrugsøkonomisk Institut, er baseret på en sample af ca. 1400 danske landbrugsbedrifters regnskaber, der kan betragtes som et repræsentativt udsnit af de ca. 35.000 regnskaber, der kontrolleres og opgøres under danske landbrugsorganisationer. Hvert register indeholder mellem 1200 og 1500 individer med hver ca. 200 variable, udarbejdet på grundlag af de indsendte regnskaber til belysning af bedriftenes økonomiske forhold.		
Bemærkninger/henvisninger Der henvises til publikationerne "Regnskabsresultater fra danske landbrug", div. årgange, udg. af Jordbrugsøkonomisk Institut, (tidl. Det landøkonomiske Driftsbureau).		
RA fil nr.	Indhold	
117	regnskaber 1963/64, i alt 1337 ejendomme	
118	- 1964/65,	- 1324 -
119	- 1965/66,	- 1291 -
120	- 1966/67,	- 1265 -
121	- 1967/68,	- 1267 -
122	- 1968/69,	- 1440 -
Bemærkninger		

Rigsarkivet
Edb-sektionen

DOKUMENTATIONSREGISTRERING

Dok. nr.: Å.14 - 750 - 3	
Afl. j.nr.: do.	
Proveniens:	Jordbrugsøkonomisk Institut
Afleveret fra:	do.
Emne:	Regnskabsresultater for landbrugsejendomme, 1963 - 1969
Fil nr.:	117 - 122
Bånd nr.	371
Indhold:	<ol style="list-style-type: none"> 1. Programmeringsgrundlag m. post- og databeskrivelser 2. Skema "Hovedregnskab nr.___", opr. system 3. Vejledning i udskrivning af hovedregnskabsskema 4. Variabelliste, opr. system 5. Skema "Regnskabsår 19__", nyt system 1967- 6. Udfyldningsvejledning, nyt system 7. Variabelliste, nyt system 8. Kopi af kartotekskort fra manuelt ejendomskartotek 9. Lov og bekendtgørelse vedr. tilskud til regnskabsføring 10.
Bemærkninger:	

Rigsarkivet

FILREGISTRERING

RA Anl. J. nr.	Å.14 - 750 - 3
Dok. nr.	do.

Edb-sektionen

Proveniens Jordbrugsøkonomisk Institut	Installation	NEUCC	Bånd Fabrikat/type	MEMOREX QUANTUM CX
	CPU fabrikat og model	IBM 370	Spor/Tæthed	9/1600
	Båndstation	IBM 3420	Datatyper	binær, integer
	Driftsystem	OS 370	Postformat	VBS
	Systemetiket	OS Label	Postlængde /Bloklængde	768/3844

RA Filnr.	RA Bånd nr.	Spole nr.	Filnavn	Vol. nr.	Dato	Poster	Blokke	Bemærkninger
117	371/1	1/1	AB63T4	TA1869	5/78	1337	267	
118	- /2		AB64T5	-	-	1324	264	
119	- /3		AB65T6	-	-	1291	258	
120	- /4		AB66T7	-	-	1265	253	
121	- /5		AB67T8	-	-	1267	254	
122	- /6		AB68T9	-	-	1440	288	
Yderligere bemærkninger								

Rigsarkivet
2. afdeling

INDIVIDSTRUKTUR

Fil nr. 117 - 122

Blad 1 af 3

Variabelfortegnelse for hovedregnskabsdata anvendt i beretningerne:
"Regnskabsresultater fra danske landbrug, 1. del, årene 1963 - 69".
De variable er skrevet med FORTRAN som et array på 181 elementer
for hver ejendom. Datarepræsentationen er i binær form, integers.

Variabel nr.	Variabel navn	Måleenhed
1	årstal	år
2	størrelsesgruppe	kode x)
3	landsdel	kode x)
4	ejendomsnummer	
5	areal i alt	o.1 ha
6	korn	o.1 ha
7	bælgsæd	-
8	fodersukkerroer	-
9	kålroer	-
10	andre foderroer	-
11	handelsroer	-
12	kartofler	-
13	græs i sædskifte	-
14	lucerne	-
15	grønfoder	-
16	vedv. græs	-
17	eng	-
18	græsfrø	-
19	bælgplantefrø	-
20	rodfrugtfrø	-
21	andet frø	-
22	olie- og spindplanter	-
23	frugt og grønsager	-
24	helbrak	-
25	kornhøst	hkg
26	fremmed medhjælp	timer
27	bruger	-
28	hustru	-
29	børn	-
30	andre familiemedlemmer	-
31	arbejdsindsats i alt	-
32	malkekøer	stk.
33	ungkreaturer over 1 år	-
34	ungkreaturer under 1 år	-
35	avlssvin	-
36	andre svin	-

x) Se kodeoversigten i udfyldningsvejledningen.

Dansk arkivret

Af Niels Petersen

*En anmeldelse af Inger Dübeck. Dansk Arkivret.
Udgivet af Rigsarkivet. Århus 1980. 222 sider.*

Denne bogs titel dækker ikke indholdet. Det er ikke en almindelig fremstilling af dansk arkivret. Den beskæftiger sig først og fremmest med de retsregler, der angår adgangen til at benytte de arkivalier, der opbevares i statens arkiver, det vi kalder tilgængelighedsproblemet. Forsåvidt har bogen altså et begrænset sigte.

På den anden side fremtræder den som et pionérarbejde med det overordnede sigte at dokumentere berettigelsen af begrebet arkivret som betegnelse for en disciplin indenfor den offentlige ret. I forordet erklærer forfatteren, at hun har udarbejdet bogen uden egentlige forbilleder og uden at kunne støtte sig til andre specialfremstillinger. Forfatteren har kunnet benytte enkelte udenlandske, især vesttyske, arbejder, men bogen er den første arkivretlige fremstilling på dansk.

Spørgsmålet om det er berettiget at betragte arkivretten som en selvstændig retsvidenskabelig disciplin er vel specifikt fagjuridisk, men svaret er naturligvis af særdeles interesse fra et arkivfagligt synspunkt, fordi arkiverne i nyere tid i meget høj grad har savnet en klar retlig bestemmelse af deres rolle. Forfatteren siger meget rammende (s.11), at »arkiverne lades . . . normalt alene med deres retlige problemer og tvivlsspørgsmål, ligesom problemerne med at ændre og udvikle det eksisterende retlige grundlag lades i stikken af juristerne«. Videre fastslår hun (s.12), at området er »næsten uden lovregulering, næsten uden retspraksis og næsten uden videnskabelig behandling til trods for, at mange væsentlige interesser her kan stå på spil. Til gengæld er der en righoldig og omfattende administrativ praksis, især vedrørende dispensationssager«.

Hermed har forfatteren begrundet, at selvom der ikke hidtil har eksisteret en arkivretlig disciplin, så synes der i hvert fald at være behov for at få en sådan.

Som led i det offentlige forvaltningsapparat har arkiverne altid været undergivet retsfor skrifter, men i nyere tid har arkivernes rolle undergået forandringer, som retstilstanden ikke har holdt trit med. Forfatteren fremhæver (s.16), at historieforskningens udvikling i 1800-tallet udvidede de offentlige

arkivers formål fra alene at være rene forvaltningsorganer til også at være serviceorganer for videnskabelig forskning.

Nu er det jo ikke sådan, at ældre historieskrivere ikke benyttede administrative arkivalier. Allerede Arild Huitfeldt gjorde det i udstrakt grad i 1500-tallet. Men dengang kunne historieforskning og historieskrivning til en vis grad opfattes som en del af forvaltningen, bl.a. med det formål at dokumentere det herskende politiske systems legitimitet. I 1700-tallet begynder den historiske videnskab at frigøre sig fra denne rolle i statens tjeneste, en udvikling der fuldbyrdedes, efterhånden som folkesuverænitetens ideologi vandt frem. De moderne politiske demokratier har ikke noget eksistentielt behov for at søge deres legitimitet bekræftet ved bestemte tolkninger af den historiske udvikling.

Det medførte, at arkiverne for forvaltningen kun fik betydning med hensyn til dens aktuelle virksomhed, mens de ældre arkiver udelukkende fik betydning for en af forvaltningen uafhængig videnskabelig virksomhed. Deres anvendelse i så henseende var uden interesse for forvaltningen som sådan. De kunne derfor gøres offentligt tilgængelige.

Forfatteren har (s.33 ff) nogle bemærkninger om arkivadgang som en frihedsret i sig selv og tager sit udgangspunkt i en endnu gældende fransk lov fra 1794, der betegnes som »den arkivalske menneskeretserklæring«. Det fastslås dog, at en sådan ret i Danmark ikke kan udledes af grundlovens frihedsrettigheder, men at det skønnes muligt at hævde som noget generelt, at de danske statsarkiver har en forpligtelse til at stille arkivalier til rådighed for alle, og at borgerne principielt har en ret til fri arkivadgang.

Dette synspunkt finder støtte i den måde, arkiverne opfattedes på efter grundlovens indførelse. Tanken var uden tvivl, at enhver interesseret skulle have adgang til at benytte dem. Men helt frem til begyndelsen af 1880erne krævede det en tilladelse fra Kultusministeriet. I 1851 skulle en ung mand hjælpe en professor med afskrivning af dokumenter i Gehejmearkivet. Ministeriet sendte hans ansøgning om adgang til arkivet til udtalelse hos gehejmearkivar Wegener, der anbefalede den med den bemærkning, at ansøgeren »synes at være et ret dannet, anstændigt og bekedent Menneske, mod hvis Ophold i Archiv-Contoitet der formeentlig ikke han være Noget at sige«. ¹⁾ Af 26 skrivelser, som ministeriets 3. kontor i 1866 sendte gehejmearkivaren, handlede de 13 om adgang til at benytte arkivet.

Disse tilladelser har måske i nogen grad været betragtet som en formalitet. A.D. Jørgensen skriver i Udsigt over de danske Rigsarkivers Historie (1884) s.99, at Det kgl. bibliotek i 1793 blev erklæret for offentligt og skulle stå åben for enhver, der ønskede at benytte sig deraf. Han tilføjer: »En tilsvaren-

de bestemmelse er aldrig bleven truffen for noget arkiv her i landet, men i virkeligheden tilstodes der fra omtrent samme tid af med stadig større liberalitet adgang til Gehejmearkivet.»

Kort før dette blev skrevet, i januar 1883, umiddelbart efter sin udnævnelse til chef for Gehejmearkivet og Kongerigets arkiv, lavede A.D. Jørgensen efter opfordring et udkast til instrux for hans eget embede. Det giver et godt indtryk af, hvorledes man opfattede tilgængelighedsproblematikken på et tidspunkt, hvor borgernes arkivadgang endnu var noget relativt nyt. Udkastes §4 lyder således:

»Adgangen til Arkivernes Benyttelse tilstedes i Reglen af Arkivaren, efter en skriftlig Henvendelse, i hvilken Vedkommende opgiver Navn og Bopæl samt det nærmeste Formaal for sine Undersøgelser. For saavidt som der imidlertid skulde være Betænkeligheder enten af personlig Art eller med Hensyn til de Arkivalier, som maatte ønskes afbenyttede, henvises til Ministeriets Afgjørelse; dette gjælder selvfølgelig særlig for de Tilfælde, i hvilke Rigets Interesser eller Kongehusets Værdighed kunne antages at blive berørte. Det skal i visse Tilfælde kunne paalægges Granskerne skriftlig at afgive den Forsikring, udelukkende selv at ville benytte de af Arkivalierne hentede Oplysninger i Skrifter, som udgaa under deres Navn og literære Ansvar.«

I bemærkningerne til udkastet redegør A.D. Jørgensen for den tankegang, der ligger til grund. Bemærkningerne til §4 gengives her med enkelte overspringelser.

»Den lettere Adgang til Arkiverne er i Virkeligheden er ten Formsag, men spiller nu engang en vis Rolle i Folks Fantasi. Man vil i Arkiverne jævnlig blive Vidne til, at Folk opgive deres Planer, saasnt de gjøres opmærksomme paa, at de først kulle »skrive« derom. . . Hensigten med den skriftlige Henvendelse, hvorpaa der som Regel maa gives et øjeblikkeligt mundtligt Svar, er væsenlig den, at faa Vedkommendes Navn, Bopæl og Haandskrift. . . De *personlige* Betænkeligheder, som der her særlig tænkes paa, er Faren for at Arkiverne kunde blive Samlingsplads for Feuillettonister og Journalister. Helt vil dette selvfølgelig ikke kunne forebygges, men visse Grænser maatte dog vel kunne drages. . . Visse *Arkivalier* ville altid nødvendiggjøre en berettiget Kritik af de Personligheder, som søge Adgang til dem, saaledes f.Ex. alt hvad der kunde kompromittere endnu levende Personer direkte eller gennem deres nærmest Slægt. . . I slige Tilfælde vil der være Anledning til foreløbig atstans den Adgangsøgende ved en Ansøgning for om muligt at orientere sig med Hensyn til hans Motiver, for at raadspørge vedkommende Ministerium eller for at formulere et bestemt Forbehold. . .

Slutningen af denne Paragraf skal her særlig fremsættes til Ministeriets nærmere Overvejelse. Der gives ikke faa Tilfælde, i hvilke det Anstødelige i den Grad er blandet ind imellem vigtige historiske Oplysninger (f.Ex. i Dagbøger, private Breve osv.), at det vilde være et stort Tab for Fædrelandets Historie, om disse skulde henligge ubrugte, blot for ikke at lade det andet blive læst. I slige Tilfælde har man i Virkeligheden ingen anden Garanti end den rent personlige. Jeg har da tænkt, at en direkte og stærk Appel til Vedkom-

mendes Æresfølelse her vilde være paa sit rette Sted. Arkivaren vilde, støttet til en Instruxbestemmelse som den her fremsatte, uden at fornærme Nogen kunne opfordre Vedkommende til i sit Andragende til Ministeriet forlods at forpligte sig til, ikke på anden Maade at misbruge, hvad han ikke har Brug for i sit Øjemed. Hverken en Historiker af Navn eller en æsthetisk Forfatter af Betydning vil da kunne unddrage sig det moralske Baand, som Forpligtelsen til kun selv at bruge den vundne Kundskab og kun at bruge den under Navn vil paalægge ham. At man heller ikke ad denne Vej kan opnaa nogen egenlig Sikkerhed mod Misbrug, er en Selvfølge, men det var dog maaske værd paa denne Maade at gjøre det mere indlysende for Vedkommende, at det hele er en Æressag, og at der vises ham en personlig Tillid.«

Af grunde, som ikke har interesse i denne forbindelse, trak det ud med instruxens færdiggørelse. Den kom først den 14. januar 1885, hvor tilgængelighedsreglen i §3 fik en noget anderledes formulering, omtrent identisk med §3 i instrux for rigsarkivaren af 16. december 1896 (se Dansk arkivret s. 188). I bemærkningerne dertil skriver A.D. Jørgensen, at »det er nødvendigt at give Afkald på nærmere specificerede Regler, da disse umuligt ville kunne opstilles uden pedantisk Vidtløftighed. Arkivaliernes Indhold og Betydning er nemlig af en saa stor Mangfoldighed, at enkelte uden Vanskelighed kunne gøres tilgængelige faa Aar efter deres Tilblivelse, medens andre må være absolut utilgængelige i en ubestemmelig Tid (. . .) og atter andre maa behandles med stor Varsomhed . . .«²⁾.

Dette er fremdraget, fordi det viser, at udgangspunktet faktisk var fri arkivadgang. Utilgængelighed fremtræder som en undtagelse fra en almindelig regel om arkivaliers tilgængelighed. Dispensationer fra utilgængelighed blev altså dispensationer fra en undtagelse fra en almindelig regel. Man kan mere enkelt sige det sådan, at når en person fik adgang til at benytte et ellers utilgængeligt arkivmateriale, blev undtagelsen fra den almindelige regel for hansvedkommende ophævet. Han blev med hensyn til dette materiale stillet som alle andre arkivbenyttere, naturligvis under iagttagelse af eventuelle specielle betingelser for adgangen. Han kunne tage notater, excerpter og afskrifter og benytte materialet som dokumentation i en publiceret fremstilling, forudsat at det ikke benyttedes på en måde, der krænkede de hensyn, der ønskedes tilgodeset ved utilgængeligheden.

Dette forklarer også den tilsyneladende modsigelse, Inger Dübeck (s.105 ff) har fundet i Rigsarkivets generelle betingelser for at give adgang til »ikke almindeligt tilgængeligt materiale i Rigsarkivet«. Disse regler findes i form af en erklæring på bagsiden af den formular, på hvilken man ansøger om ad-

gang til sådant materiale. Underskriften på ansøgningen er tillige forpligtende med hensyn til erklæringen.

I erklæringens første punkt står, at man »ikke uden særlig tilladelse vil lade afskrifter, fotokopier eller anden gengivelse af dette materiale gå videre til nogen anden person eller institution, før det er almindeligt tilgængeligt«. I andet punkt står der, at man »ikke vil publicere dette materiale, helt eller i uddrag, hvis det på nogen måde kan være til skade for nulevende personer eller deres nærmeste pårørende«. Efter almindelig sprogbrug indeholder dette en inkonsekvens, idet pkt. 2 betingelsesvis tillader, hvad pkt. 1 kategorisk forbyder.

Ikke destomindre er der logisk sammehæng mellem de to punkter. Punkt 1 fastslår, at den tilståede arkivindsigt er strengt personlig. Den må ikke bruges til at sætte andre personer i samme situation, som den man selv er kommet i ved at erhverve tilladelsen. Når pkt. 2 betingelsesvis tillader publicering, altså videregivelse ikke til en anden person, men til offentligheden, så hænger det sammen med, at formålet med at få adgang til utilgængelige arkivalier som regel er tilvejebringelse af en publikation, i hvilken det pågældende materiale skal anvendes som dokumentation. I den forbindelse må det være uvæsentligt, om der kun tages referater fra det anvendte materiale, eller om det gengives in extenso. Offentligheden får ikke »adgang« til arkivet, kun til resultatet af den adgangsberettigedes undersøgelser.

Meningen kunne sikkert udtrykkes klarere. Det ville også være rart at få fjernet sprogløbet »nulevende personer eller deres nærmeste pårørende«. A.D. Jørgensen brugte udtrykket »endnu levende personer eller deres nærmeste slægt«, hvilket efter datidens sprogbrug hentyder til afdøde slægtninge.

De oprindelige tilgængelighedsregler hvilede altså på det, Inger Dübeck s. 57 kalder en prøvelse af ansøgerens personlige habitus. Det har næppe dengang været noget større problem. De der søgte var enten kendte personer eller anbefalede af sådanne og stillede sig opgaver, som det var naturligt for arkiverne at vise imødekommenhed. Der har sikkert været en almindelig consensus om, hvad der skulle lægges i ordet »kompromittere«.

Begrebet samtidshistorie kendtes ikke dengang. Historie var udforskning af en fortid, som de samtidige ikke selv havde været med i. Da Danmarks Riges Historie udkom i første årti af dette århundrede, sluttede fremstillingen med 1864. Resten var endnu ikke historie. Men da Politikens Danmarkshistorie udkom i 1960'erne, førte den fremstillingen så at sige op til det minut, da redaktionen sluttede.

Der er i hvert fald to ting, der siden A.D. Jørgensens tid har påvirket til-

gængelighedsproblematiken. Den ene er, at kredsen af personer, der søger adgang, er blevet mindre overskuelig. Den anden er, at forskningen (og ikke kun den historiske) har udviklet det arkivalske operationsområde helt frem til nutiden. Det har medført et stærkt pres i retning af at få adgang til arkivalier, som der tidligere ikke var synderlig interesse for, bortset fra deres betydning i retstvister o.l. Det har forrykket det, man kunne kalde tilgængelighedsperspektivet. Utilgængelighed fremtræder ikke længere som en undtagelse fra en almindelig regel. Udgangspunktet synes nu at være, at arkivalier er utilgængelige, indtil de ved en generel eller speciel tilladelse er gjort tilgængelige.

Interessen for meget nye arkivalier har også bevirket, at de i ret almindelige vendinger beskrevne forbehold, man kunne klare sig med i slutningen af sidste århundrede, nu har konkretiseret sig. Rigets interesser er blevet til rigets sikkerhed, og hensynet til nulevende og deres nærmeste slægt er blevet til privatlivets fred og værn mod ærekrænkelser.

Hensynet til rigets sikkerhed er vel nærmest af rituel karakter. Der er naturligvis til arkiverne afleveret arkivalier med oplysninger, hvis udbredelse af hensyn til statens interesser bør undgås, men man tør vel gå ud fra, at arkivalier, der har egentlig sikkerhedsmæssig betydning, forbliver i de sikkerhedsansvarliges forvaring, indtil deres betydning for sikkerheden er udtømt. Det må være en elementær bestanddel af security-begrebet.

Inger Dübeck beskæftiger sig da heller ikke nævneværdigt med dette problem, men desmere med privatlivets fred og bringer i den forbindelse straffelovens bestemmelser om freds- og ærekrænkelser stærkt i forgrunden. Spørgsmålet er blot, om hun ikke derved kommer noget udenfor sit egentlige emne, arkivernes tilgængelighedsproblematik, og nærmer sig et andet ikke mindre interessant problem, nemlig den historiske ytringsfrihed.

Det fastslås s.98, at ingen kan frigøre sig for ansvar overfor straffeloven ved at henvise til at have støttet sig på arkivalier, man har fået tilladelse til at benytte. Det samme må naturligvis gælde med hensyn til frit tilgængelige arkivalier. Og hvad mere er: man kan også blive straffet for at bringe oplysninger, som tidligere på lovlig måde har været udgivet i trykken.

Mange har sikker med overraskelse læst forfatterens omtale (s.84) af en sag fra 1965, hvor en advokat fandtes at have overtrådt den historiske ytringsfrihed ved i en bog at have fra Berlingske Tidende i 1935 aftrykt et referat af sin egen procedure i en dengang verserende sag. Det rejser det interessante spørgsmål, hvornår præcis mellem 1935 og 1965 det blev strafbart at gengive det nævnte referat af et offentligt retsmøde. Og hvornår bliver det iøvrigt igen straffrit at referere det?

Når man kan blive straffet for at citere verdens ældste og skikkeligste avis, fordi man derved overskrider grænserne for den historiske ytringsfrihed, så fristes man til at spørge, om arkivaliers tilgængelighed overhovedet er et juridisk spørgsmål på anden måde, end at der opstår juridiske problemer i det øjeblik, man opstiller tilgængelighedsregler, der kan blive genstand for fortolkning.

Når arkivalier er utilgængelige eller rigtigere: når de er betinget tilgængelige, således at nogle kan få adgang til at bruge dem, mens andre ikke kan, så er det ikke primært strafbar brug af arkivalierne, man vil sikre sig imod, men derimod uønsket brug af dem. Det drejer sig typisk om oplysninger, vurderinger, handlinger, som i deres tilblivelsessituation kun var kendt i en bestemt kreds, og hvis videre udbredelse, selvom den ikke i nogen lovs forstand er strafbar, dog er uønsket, fordi det kan fremkalde en anden opfattelse af begivenheder og forhold, som endnu ikke er blevet »historie«, med det resultat at endnu levende personer kan føle sig krænket ved en kritisk revision af veletablerede opfattelser.

Forfatteren indfører – vistnok som den første i vor arkivlitteratur – ordet »sensitiv« som betegnelse for den egenskab ved arkivalier, der bevirker, at de ikke er frit tilgængelige for enhver. Ordets betydning er ikke særlig præcis, men netop dette gør det velegnet som fællesbetegnelse for de meget forskellige tildels uhåndgribelige elementer, der gør sig gældende i spørgsmålet om arkivaliers tilgængelighed.

Sensitiviteten vedrører ikke kun personer, men også organisationer og institutioner. Disses sensitivitetstærskel kan være meget forskellig og kan navnlig have en videre tidsmæssig dimension end enkeltpersoners. To danske pengeinstitutter, Privatbanken og Den sjællandske bondestands sparekasse, fyldte omtrent samtidig 100 år, nemlig henholdsvis 1957 og 1959, i hvilken anledning de begge udgav et skrift om deres historie. Privatbanken overdrog forfatterskabet til statistiker Einar Cohn, Bondestandens sparekasse til historikeren Fridlev Skrubbeltrang. De to pengeinstitutter har et fælles sensitivt punkt i deres fortid, nemlig Alberti-affæren. Måden denne er behandlet på i de to skrifter, kalder den overvejelse frem, om banker har en lavere sensitivitetstærskel end sparekasser.

Det vigtigste sensitive punkt i nutidens tilgængelighedsproblematik er arkivalier vedrørende besættelsestiden. Det er i hvert fald dem, der hyppigst er problemer med, og det vil det nok blive ved med at være, så længe der lever nogen, der havde en aktiv rolle i forbindelse med den tyske besættelse, og måske endnu nogen tid efter. Det specifikt sensitive skyldes, at mange dengang kom ind i roller, som de ellers ikke ville have befundet sig i, og som si-

den er blevet underkastet skiftende vurderinger. Flertallet af dem, der nu beskæftiger sig med besættelsestidens historie, har ikke selv oplevet perioden i voksen alder. De har en faglig interesse i at søge adgang til alt, hvad der kan tjene til historisk forståelse af den, især vel til omvurdering af opfattelser, der hviler på bindinger til perioden selv. Men de kommer let på kollisionskurs, hvis de overskrider visse skranker.

Inger Dübeck refererer s.102 de betingelser, Justitsministeriet generelt stiller for at give adgang til sensitive arkivalier fra besættelsestiden, men bidrager ikke med nogen kritisk juridisk analyse af disse betingelser. Måske fordi adgangen til sensitive arkivalier netop ikke er et juridisk, men et psykologisk, for ikke at sige politisk spørgsmål. Det kunne ellers have været rart at få en juridisk vurdering af den betingelse for adgang til utilgængelige arkivalier, at brugeren skal forevise sit manuskript for et ministerium eller for rigsarkivaren og forpligte sig til at efterkomme henstillinger om ændringer i det. Efter ordlyden indebærer det ikke blot en adgang til at hindre røvelsen af bestemte oplysninger, men også hindre udbredelse af vurderinger, som kendskabet til de sensitive arkivalier kunne give anledning til. Konklusionen må vel være, at den der giver adgang, er helt frit stillet med hensyn til betingelser. I forordet til værker, der er blevet til under den nævnte betingelse, finder man ofte en bemærkning om, at den ikke har medført manuskriptændringer. Men den kan meget vel have lagt et bånd på forfatterens ytringsfrihed. Selvom det demokratiske system som sådant ikke har noget behov for at tolke historien på en bestemt måde, kan dets enkelte aktører godt have det. Idetmindste interesse i, at visse tolkninger undgås.

Forfatteren har i sagsregistret et rubrum, der hedder »afdøde personers integritet«. Det handler om beskyttelsen af afdødes ære og omdømme. Det omtales flere steder i bogen, men især s.151 ff. Det er strafbart at fremsætte eller udbrede ærefornærmende udtalelser om en afdød. I bogen tages det spørgsmål op, hvem det egentlig er, man derigennem vil beskytte: den afdøde selv eller levende pårørende til den afdøde. Det er åbenbart et spørgsmål, der ikke er så simpelt som man skulle tro. Forfatteren refererer opfattelser, der faktisk tillægger hensynet til afdøde en selvstændig, af efterlevende uafhængig, betydning. Der er blot det problem, at kun efterlevende kan påtale krænkelse. Det kan naturligvis pålægges det offentlige at værne om afdødes ære, men også det offentlige omfattes af begrebet »efterlevende« og må vel i sine handlinger antages at repræsentere disse.

Problemet forekommer meget teoretisk, men kan også udløse pragmatiske overvejelser. Det nævnes således, at en svensk jurist, Alvar Nelson, går ud fra, at menigmand hylder den opfattelse, at et godt minde efter døden er værdis-

fuldt, og at dette er samfundsnyttigt, hvis det præger menneskers stræben i levende live, og derfor beskyttelsesværdigt. Det er en lidt tvivlsom moral, der her tillægges »menigmand«, i hvert fald hvis det skal forstås på den måde, at det gode minde bedst bevares, hvis arkivalier gøres utilgængelige.

Også her gælder det imidlertid, at det normalt ikke er strafbar, men uønsket anvendelse af arkivalier, der har betydning for deres tilgængelighed, og det vil naturligvis sige uønsket af efterlevende. »Efterlevende« kan være et meget vidt begreb. Det er ikke kun familie og private venner. Det kan være partifæller, kolleger og andre, der har haft forbindelse med den afdøde udenfor privatsfæren. Det kan også være meget sene efterkommere. Herfra kan udgå et ønske om, at en afdød person, som i levende live har været et idol, beskyttes mod en kritik, der kan rokke ved det etablerede eftermæle og derigennem krænke efterlevendes følelser.³⁾

Rigsarkivet er især blevet konfronteret med dette problem i forbindelse med patientjournaler fra Det kgl. Frederiks hospital og klientsager fra Den kgl. fødselsstiftelse, for de sidstes vedkommende især, fordi kvinder havde ret til at føde på stiftelsen, uden at deres identitet blev røbet. Oprindeligt blev jordemødrene truet med straf og landsforvisning, hvis de åbenbarede, »hvo sig i saa Maade hos dem anmelde, og af dem lod sig betjene«. Faktisk drejer det sig her om arkivalier, der forudsættes aldrig nogensiden at blive frit tilgængelige.

Så sent som i 1979 har Rigsarkivet forsøgt at få en almindelig tilgængelighedsgrænse på 100 år for arkivalier fra Frederiks hospital og Fødselsstiftelsen (nu forenet i Rigshospitalet). Det skete i anledning af, at en læsesalsbesøgende havde søgt Kulturministeriets bistand til at foretage en undersøgelse i Fødselsstiftelsens protokoller, som Rigsarkivet ifølge reglerne havde måttet nægte ham adgang til.⁴⁾

Sagen viser, at arkivalier kan opfattes som særdeles sensitive, selvom de er så gamle, at de ikke umiddelbart kan vedrøre nogen nulevende person. Rigsarkivets forslag blev af Kulturministeriet forelagt Undervisningsministeriet (Direktoratet for de videregående uddannelser). Derfra sendtes det til Rigshospitalet, hvis direktion aføskede henholdsvis hospitalets lægeråd og dets kordegn en udtalelse. Kordegnen fordi han i sin varetægt har protokoller, ved hjælp af hvilke de hemmeligt fødende kvinders identitet kan røbes. Adgangen til at føde hemmeligt bortfaldt i 1938. Både lægeråd og kordegn fandt, at etiske hensyn overfor såvel nulevende som afdøde talte for at fastholde de bestående regler. Med nulevende tænkes især på efterkommere af patienter, for hvem en sygejournalers frigivelse (ifølge lægerådet) kunne »fremkalde meget uheldige situationer«. Med hensyn til afdøde fandt både lægerå-

det og kordegnen det etisk betydningsfuldt, at et én gang givet løfte om tavshed og anonymitet ikke kunne tages tilbage. Lægerådet anbefalede, at hver enkelt ansøgning om adgang til journalmateriale afgjordes på grundlag af et skøn over, om formålet er tilstrækkelig seriøst, og om udlevering kan tænkes at skade nogen. Dette synspunkt tilsluttede Undervisningsministeriet sig.

Med udtrykket »et én gang givet løfte« har vi et eksempel på et eksklusivt hensyn til afdøde helt uden om nulevendes interesser. Det var stemmende med ældre tiders menneskeopfattelse, at løfter og testamentariske dispositioner gjordes gældende til evig tid eventuelt under påkaldelse af guds straf i tilfælde af krænkelse. Dermed understregede man dispositionens betydning og alvor. Uanset dette foretager man i vore dage ændringer af sådanne bestemmelser, når der skønnes at være rimelige grunde til det. Løftet til de hemmeligt fødende havde det helt klare formål at værne dem mod samtidens fordømmelse. Hensigten var at forebygge provokerede aborter og fødsler i dølgsmål. Sålænge det endnu var muligt at føde hemmeligt, kunne der vel være nogen mening i at hemmeligholde selv de ældste protokoller. Men da dette ikke længere er tilfældet og desuden synet på fødsel udenfor ægteskab har forandret sig radikalt, har løftet om evig hemmeligholdelse mistet enhver betydning.

Noget anderledes stiller det sig med sygejournaler. Her kan vel også siges at ligge et løfte om evig hemmeligholdelse i kraft af den lægelige tavshedspligt, men den skadevirkning, der i første række tænkes på, er nok det ubehag, nogle kan tænkes at føle, hvis det røbes, at deres oldefar var sindssyg, syfilitiker eller havde haft andre mindre velanskrevne lidelser. Og nægtes kan det vel ikke, at vulgære fordomme kan bevirke en sensitivitet hen over flere generationer. I praxis har dette dog nok kun betydning, hvor det drejer sig om det, man kalder »kendte personer«.

Imidlertid gælder det om mange videnskabelige undersøgelser i arkivmateriale, at personnavnene kun bruges til at fastslå, om oplysninger vedrører samme person, medens personen som sådan er uden interesse, og derfor kan betegnes med et uigennemskueligt symbol. Det er den såkaldte anonymisering, som forfatteren påpeger kan stilles som en betingelse for adgang til ellers utilgængelige arkivalier (s.169). Det ligger vel også underforstået i udtalelsen fra Rigshospitalets lægeråd, at adgang til sygejournaler bl.a. forudsætter, at der intet viderebringes, der kan tjene til identifikation af de i materialet omtalte personer. Det kunne i nogen grad forenkle tilgængelighedsproblemet, hvis adgangen til anonymiserede undersøgelser blev gjort nogenlunde fri, og tilsidesættelsen af anonymiteten gjort til en klart strafbar handling. Dog må det naturligvis tages i betragtning, at anonymiseringen normalt ikke

vil kunne beskytte det offentliges ansvarlige aktører i de sammenhænge, hvori arkivalierne er blevet til.

Men for mange historiske undersøgelser er personnavne essentielle, og i disse tilfælde kommer man ikke uden om at tage hensyn, der i et vist omfang og for en vis tid ophæver den historiske ytringsfrihed. S. 154 skriver Inger Dübeck, at »hensynet til den historiske, enten kunstneriske eller videnskabelige ytringsfrihed, udgør en begrænsning af disse hensyn.« Mon ikke det snarere bør betegnes som et konfliktforhold. Den historiske ytringsfrihed står i direkte modsætningsforhold til de omtalte hensyn. Det er den historiske videnskabs rolle i demokratiske samfund kritisk at efterprøve og rokke ved alle etablerede forklaringer om fortiden, herunder også »eftermæler«. Den historiske videnskab kan ikke respektere kravet »de mortuis nil nisi bene«.

Det demokratiske samfund har ikke noget eksistentielt behov for at legitimere sig ved hjælp af historien, men det har et eksistentielt behov for at hindre, at nogensomhelst opfattelse af fortiden får en sådan autoritet, at den ikke kan anfægtes og omvurderes. Derfor bør arkivalier principielt være tilgængelige for alle, som har brug for dem. De begrænsninger, der er brug for, udover hvad straffeloven beskytter, og idet vi ser bort fra rigets sikkerhed og økonomiske interesser (som ikke burde være noget arkivalsk problem), vedrører alene spørgsmålet om, hvorvidt oplysninger i arkivalier om nulevende personer og dem nærstående afdøde kan gøres tilgængelige og underkastes vurdering, eller om rimelige hensyn til nulevende personers fred kræver, at der vises tilbageholdenhed.

Det er et spørgsmål, om ikke de risici, man opererer med i forbindelse med brug af sensitive arkivalier, tildels hviler på forældede synsmåder. Hvor personnavne er essentielle for en undersøgelse, drejer det sig normalt om personer, der i levende live har været genstand for intensiv omtale og kritik. Det moderne demokratiske klima har en barskhed, der langt overgår, hvad den historiske ytringsfrihed vil udsætte de pågældende for. Den juridiske analyse af tilgængelighedsreglerne, vi nu har fået, kan vække tvivl om nødvendigheden af disse regler for offentlige arkivaliers vedkommende.

Inger Dübeck har s.47–67 et interessant kapitel om den betydning, loven om offentlighed i forvaltningen, der trådte i kraft den 1. januar 1971, har for arkivernes traditionelle tilgængelighedsproblemer. Fra et arkivsynspunkt må loven opfattes sådan, at den fra arkivaliernes tilblivelsestidspunkt deler dem i nogle, der tilgængelige for enhver, og nogle der ikke er det. De tilgængelige må betragtes som tilgængeliggjorte én gang for alle. Tilsvarende vil de utilgængelige arkivalier være permanent utilgængelige, medmindre de i henhold til en bemyndigelse i lovens §9 af vedkommende minister gøres tilgæn-

gelige efter et vist åremål. Hvis denne bemyndigelse udnyttes helt, må konsekvensen blive, at når det tidspunkt er indtrådt, da alle aktstykker, der er blevet til før 1. januar 1971, er blevet almindeligt tilgængelige, er arkivernes tilgængelighedsproblem i dets hidtidige skikkelse bortfaldet, forsåvidt angår offentlige arkiver. Thi *enten* har de i kraft af offentlighedsloven altid været tilgængelige, *eller* de vil i henhold til bemyndigelsen i §9 på et eller andet tidspunkt blive det.

§9 er imidlertid ikke synderlig klar. Den siger ikke, at arkivalier kan gøres tilgængelige, men at »oplysninger om nærmere angivene dokumenter kan meddeles efter et vist åremål«. Og det er ganske overladt til ministerens skøn, om bemyndigelsen udnyttes.

Et udvalg angående offentlighedslovens revision, som Inger Dübeck selv har været medlem af, har i et lovudkast, der ledsagede udvalgets betænkning, søgt at tydeliggøre bestemmelsen. I udkastets §3 stk. 2 hedder det, at »vedkommende minister kan fastsætte regler om, at der efter et vist åremål skal være ret til at blive gjort bekendt med nærmere angivne dokumenter, der ikke er undergivet retten til aktindsigt efter denne lov«. Dette er måske nok lidt klarere end den gældende lovs §9, men ikke ret meget. Ifølge forfatterens fortolkning burde meningen være, at der skal fastsættes et åremål for nægtelse af aktindsigt, der harmonerer med arkivernes tilgængelighedsregler. Hun støtter sin argumentation på følgende betragtning: »Det kan ikke være tanken, at visse dokumenter skal kunne gøres permanent utilgængelige«.

Fra et arkivsynspunkt er tanken om arkivaliers permanente utilgængelighed oplagt urimelig, men faktisk findes der jo bestemmelser, der indeholder permanent utilgængelighed for arkivalier, om ikke ligefrem som en tanke, som dog som en konsekvens. Dette må også siges at være tilfældet med offentlighedsloven, også det af udvalget tilvejebragte udkast. Hvis en minister ikke benytter sin bemyndigelse til at frigive dokumenter, som i offentlighedsloven er unddraget aktindsigt, vil de til evig tid forblive utilgængelige, medmindre en ny lov laver om på det.

Den blindgade søger forfatteren ud af ved at etablere en grænselinje mellem offentlighedsloven og arkivernes tilgængelighedsbestemmelser. S. 50 siger hun, at »tilgængelighedsreglerne . . . udgør en praktisk vigtig modifikation i offentlighedsloven«, forsåvidt angår de dokumenter, der er undtaget fra aktindsigt. »Hvis et forvaltningsorgan undlader at aflevere sådanne undtagne sager til arkiverne, vil det være muligt at opretholde den permanente utilgængelighed. Hvis sagerne derimod afleveres til arkiverne, vil de falde ind under disses tilgængelighedsregler og normalt før eller siden blive tilgængelige«.

Det betyder i virkeligheden, at arkivalier ved at blive afleveret til arkiverne får en anden retsstilling. Det har man vist aldrig tidligere antaget. Den afdeling i Rigsarkivet, der modtager afleveringer fra offentlige myndigheder, har sin historiske rod i arkivkontorer, der var integreret i ministerierne, og indtil for få år siden fungerede Rigsarkivet som fjernarkiv for en række ministerier. Der har aldrig været tvivl om, at en afleverende myndighed kunne forbeholde sig at give adgang til benyttelse af afleverede arkivalier, så længe det skønnes nødvendigt.

Det er kun tilsyneladende, at dette forhold er blevet ændret ved rigsarkivarens cirkulære af 1968 om tilgængelighed og arkivbekendtgørelsen af 1976. Den første beskæftiger sig mest med, hvilke sager der ikke er omfattet af den almindelige 50 års-regel. Det siges udtrykkeligt, at listen over disse ikke er udtømmende. Faktisk kan en hvilkensomhelst gruppe arkivalier, hvis en styrelse forlanger det, komme på listen over dem, der først er tilgængelige efter 50 eller 100 år eller ligefrem stemples som »helt utilgængelige«.

Arkivbekendtgørelsens §9 giver ganske vist rigsarkivaren bemyndigelse til at træffe bestemmelse om adgang til at benytte de afleverede arkivalier. Men i næste punktum står der, at vedkommende myndighed »efter samråd med rigsarkivaren« kan forbeholde sig i en bestemt årrække at give tilladelse til brug af de arkivalier, den har afleveret. Exemplet med Rigshospitalet viser, at denne bestemmelse ikke efterleves. Rigshospitalet har – godt nok af etiske grunde – nægtet at fastsætte »en bestemt årrække«, efter hvilken sygejournaler bliver frit tilgængelige.

Nu står der i arkivbekendtgørelsens §9, at rigsarkivaren »inden for den gældende lovgivnings rammer« træffer bestemmelse om osv. I og for sig er det en overflødig reservation. Vi skal jo altid holde os indenfor lovens rammer. Det må opfattes som en henvisning til, at lovgivningen kan indeholde bestemmelser om, at visse arkivalier skal være tilgængelige og andre utilgængelige. For Rigshospitalet kommer naturligvis her legeloven i betragtning. Selvom lægeloven indeholder adskillige undertagelser fra tavshedspligten, rummer den ikke som offentlighedsloven en hjemmel til på længere sigt helt at ophæve den.

Man bør vel anse det for en konstitutionel regel, at en lov har en højere status end en bekendtgørelse. Hvor vejene krydser, har bekendtgørelsen vigepligt. Ud fra dette må det antages, at den status, arkivalier har i medfør af offentlighedsloven eller andre love, bevarer de efter aflevering til arkivvæsenet. Det betyder igen, at hvis det skal fastholdes som et axiom, at alle arkivalier på et eller andet tidspunkt skal være frit tilgængelige for enhver, så mangler vi en lovhjemmel.

Det er nok tvivlsomt, om Inger Dübeck har ret i, at arkivalier så at sige falder ud af offentlighedsloven ved at blive afleveret til Rigsarkivet. Derimod kan der ikke være tvivl om, at loven burde indeholde en klar bestemmelse om, hvilken status de arkivalier, der er undtaget fra aktindsigt, skal ende med at have. For ikke blot er det næppe tanken, at visse arkivalier skal gøres permanent utilgængelige. Det er næppe heller tanken, at de skal gøres mere utilgængelige, end de før har været. Men denne mulighed er faktisk indbygget både i offentlighedsloven og i udkastet til dens revision.

Sagen er nok den, at mens dette problem står i centrum af arkivernes opmærksomhed, befinder det sig fra lovgivernes standpunkt ude i horisonten, så langt ude, at det føles vanskeligt at tage stilling til det. Spørgsmålet er behandlet s.49, hvor det nævnes, at Rigsarkivet overfor udvalget om offentlighedslovens revision har foreslået en tilføjelse til udkastets §3 stk. 2 om, at der tildeles rigsarkivaren en koordinerende virksomhed med hensyn til at give aktindsigt i videnskabeligt øjemed i dokumenter, som ellers er undtaget fra retten til aktindsigt.

Det løser imidlertid ikke problemet. Det er blot en yderligere dispensationsregel. Den er ikke »peremptorisk«, dvs. definitivt ophævende. Inger Dübeck tilføjer forsigtigt: »Man kan i denne henseende også henvise til den norske lov om offentlighed i forvaltningen fra 1970«. Ja, sandelig kan man det. Med den som forbillede kan man foreslå følgende bestemmelse i den danske offentlighedslov: »Ministeren for kulturelle anliggender træffer afgørelse om, hvornår dokumenter, som ellers er undtagne fra aktindsigt, skal være tilgængelige, når det på grund af den forløbne tid eller af andre årsager er åbenbart, at de beskyttelsesværdige hensyn ikke længere er til stede«. Ordet »hvornår« findes ikke i den norske lovtæst, men det må anbefales som en sikkerhed for, at alle arkivalier på et eller andet tidspunkt skal gøres ubegrænset tilgængelige.

Når forfatteren s.50 ff tager den såkaldte registerlov (lov nr. 294 af 8. juni 1978 om offentlige myndigheders registre) op til behandling, bevæger hun sig udenfor den traditionelle tilgængelighedsproblematik. Registerloven handler om arkivalier, der gøres utilgængelige ved en lovbestemmelse om, at de skal tilintetgøres. Det er sikkert første gang, det ved lov er påbudt at kassere arkivalier, uden at Rigsarkivet umiddelbart kan gribe ind. Af fortilfælde kendes kun administrative bestemmelser om, at visse arkivalier af sikkerhedsmæssige grunde skal kasseres.

Forfatteren gør allerede på bogens første side opmærksom på de modsat virkende krav, som repræsenteres af offentlighedsloven og registerloven. Groft sagt går den første ud på, at så meget som muligt skal være tilgænge-

ligt, og den anden, at så lidt som muligt skal være det. Registerlovens område er ganske vist begrænset til edb-registre, men der kan observeres tendenser til, at den kassationstvang, der er indbygget i den, overføres til andet materiale.

Det er nu nok et specielt arkivsynspunkt at opfatte de interesser, der ligger bag henholdsvis offentlighedsloven og registerloven som modsat rettede. De er forbundet i en historisk logik, der begyndte med, at provinsialstænderforsamlingerne i 1835 forlangte indsigt i statens finanser. Den har til formål at sikre borgernes frihed gennem en maximal kontrol med forvaltningen, der ytrer sig på den måde, at borgerne skal vide mest muligt om forvaltningen og forvaltningen mindst muligt om borgerne. Det er et fænomen, der er aldeles specifikt for demokratisk styrede lande, men det er en logisk konsekvens af den antiautoritære ideologi, demokratiet har udviklet sig på.

For arkivfolk er det ikke så lidt af et paradox, at så såre den tekniske udvikling har overvundet det pladsproblem, som har gjort det umuligt for arkiverne at opbevare data i ønskeligt omfang, så kommer der en lov, der siger, at det alligevel ikke kan lade sig gøre. Det er sikkert noget, der ikke bekymrer vore kolleger på den anden side af Østersøen, men vi er nødt til at lære at leve med det. Vi slipper ikke for på overbevisende måde at godtgøre nødvendigheden af til enhver tid at kunne dokumentere, hvordan samfundet har udviklet sig.

Det kalder på ideer til juridiske løsninger, der gør det muligt på samme tid at tilgodese de interesser, der har fremkaldt registerlovene, og at bevare de data, fremtidens forskning kan få brug for. Loven om offentlige registre har en bestemmelse, hvorefter justitsministeren kan tillade varig arkivering på nærmere angivne vilkår, men som forfatteren gør opmærksom på, er hele dette problemkomplex endnu meget uafklaret. Netop det uafklarede må være en udfordring til grundlæggeren af dansk arkivret.

Et kapitel for sig, både i overført betydning og i bogens disposition, er de private arkiver. Her bevæger vi os ind i en anden retlig sfære. Inger Dübeck tager udgangspunkt i det typiske privatarkiv i Rigsarkivets samlinger, som helt overvejende består af breve, skrevet af tredjemand til den, hvis arkiv er afleveret. S.140 ff får vi en analyse af private breves retsstilling, herunder ejendomsretten til dem. Afsnittet begynder med følgende ord: »Den, til hvem et brev er stilet, adressaten, og som har fået det i sin besiddelse, har den materielle ejendomsret til brevet«. Det efterfølgende viser imidlertid, at der er en del mere at sige om det. Der er jo her tale om en særlig form for ejendoms erhvervelse, forskellig fra erhvervelse ved arv, køb, gave eller hævd.

Det synes klart, at den oprindelige ejer, brevskriveren, ikke fortaber enhver ret til det, han har givet fra sig.

Den materielle ejendomsret er således begrænset af en »åndelig« ejendomsret, der er identisk med forfatterens (altså brevskriverens) ophavsret, dels af en »sjælelig« ejendomsret. Indholdet af den sidste forekommer ikke helt klar. S.141 synes det at være en ret, der vel tilkommer adressaten, men ikke sammen med den materielle ejendomsret til et brev kan overgå til andre. Løvrigt forkaster forfatteren »den sjælelige ejendomsret« som terminologi til fordel for udtrykket »personlighedsbeskyttelse«. Derved »frigør man sig fra den i denne sammenhæng irrelevante understregning af ejendomsrettens betydning for tilgængelighedsproblematikken til fordel for overvejelser om udstrækningen af personlighedsbeskyttelsen«. I konsekvens heraf behandler forfatteren de to relevante begreber ophavsret og personlighedsbeskyttelse i hver sit kapitel.

Der er god mening i at sondre mellem disse to begreber på den ene side og ejendomsretten på den anden side. Den oprindelige ejer af et privatarkiv kan tilintetgøre det, bevare det eller overdrage det til andre, men ophavsret og personlighedsbeskyttelse påvirkes ikke deraf. Hvad derimod kunne have for tjent større opmærksomhed fra forfatterens side, er de juridiske konsekvenser af den ejendommelighed ved det typiske privatarkiv, at det indeholder få direkte oplysninger om arkivskaberen og meget lidt, der i så henseende kan betegnes som sensitivt. Problemet om personlighedsbeskyttelse vedrører helt overvejende tredjemand.

Dette gælder som regel også noget så personligt som dagbøger, der er ført af en arkivskaber. Siden A.F. Kriegers dagbøger blev udgivet, har personer med virksomhed af offentlig interesse, hvis de førte dagbøger, utvivlsomt haft i tankerne, at dette var et middel til at bibringe eftertiden bestemte oplysninger om og vurderinger af andres adfærd. Jens Otto Krag har gjort det mest konsekvent ved at udgive sine dagbøger i levende live.

Spørgsmålet om, hvilken retsstilling private arkiver, der er afleveret til Rigsarkivet har, rummer en del uklarheder. Dette behandler Inger Dübeck s.159–66 med »arkivernes editionspligt« som overskrift. Overdragelsen af private arkiver sker i de fleste tilfælde som gave på visse betingelser, sædvanligvis utilgængelighed i 80 år med dispensationsret for rigsarkivaren, i nogle tilfælde for giveren og dennes arvinger. Det betyder, at disse arkiver bevares i samme øjemed og med samme beskyttelse som offentlige arkiver. De offentlige arkiver står imidlertid til fri rådighed for forvaltningen også i andre øjemed, hvis der skulle blive brug for det. Men hvorledes med private arkiver, der er kommet i offentlig eje? Det er udtrykkeligt fastslået, at de ikke er om-

fattet af offentlighedsloven, men retsplejeloven indeholder hjemmel til at forlange private dokumenter irettelagt, og denne hjemmel lader sig naturligvis særlig let anvende, hvor private dokumenter vides at være overgået i statens eje.

For arkiverne og for de formål, for hvis skyld arkiverne eksisterer, er det af vital betydning, at ingen ved at aflevere private arkiver til Rigsarkivet, risikerer, at de anvendes til andre formål end dem, hvor hvis skyld de er bevaret og afleveret. Forfatteren nævner s.170 den mulighed, at man må kunne opfatte rigsarkivaren som mandatar for den private arkivejer som led i aftalen om aflevering, hvilket skulle medføre, at det ville blive et aftalebrud, hvis kulturministeren som rekursmyndighed omgjorde en rigsarkivars nægtelse af adgang til et privatarkiv.

Denne opfattelse af rigsarkivarens stilling kan imidlertid ikke hindre en retskendelse om fremlæggelse af private arkivalier. Der refereres s.162 ff en ret kendt sag fra 1956, hvor en begæring om sådan irettelæggelse gik gennem alle tre instanser. Udfaldet blev gunstigt for arkivvæsenet, forsåvidt som fremlæggelsen blev nægtet, men sagens forløb var ikke betryggende og tjener til at underbygge forfatterens opfattelse, at dette er et område, hvor en klar lovregel er påkrævet.

Et spørgsmål af betydelig arkivretlig interesse er grænseområdet mellem offentlige og private arkiver. Dette omtales s.125-29, men er et af de arkivretlige problemer, der kunne fortjene en langt mere indgående analyse. Det gælder således spørgsmålet om ministres og embedsmænds arkivalske efterladerenskaber om deres offentlige virksomhed. På det område hersker der betydelig usikkerhed. Om sådanne arkivalier betragtes som private eller offentlige, afhænger som regel af, om de modtages fra den pågældendes hjem eller arbejdsplads, uagtet det kan bero på tilfældigheder, om de befinder sig det ene eller det andet sted.

Et andet uklart område er koncessionerede virksomheder og private institutioner, der løser opgaver, som efter nutidig opfattelse må betragtes som offentlige, og som det offentlige finansierer eller har afgørende indflydelse på. Helt tydeligt viser problemet sig, når det offentlige opretter aktieselskaber, hvor det selv besidder alle aktierne. Her er formålet netop at være fri for de bånd, den offentlige forvaltning er underkastet. Derfor kan arkivbekendtgørelsen ikke bruges. I mange tilfælde ordnes arkivproblemet på samme måde som ved helt private institutioner. Men det ville være ønskeligt at få tilvejebragt regler om arkivtilsyn for denne særegne form for offentlig aktivitet, som kan ventes at få stadig større udbredelse, men det forudsætter, at arkivtilsynet får en sådan karakter, at det ikke kommer i konflikt med disse insti-

tutioners retlige status. Endnu en udfordring til den nye arkivjura.

Inger Dübeck har bogen igennem rettet sin opmærksomhed mod de mange retlige uklarheder, der omgiver arkivernes virksomhed. Bogens sidste ord er: »En ny arkivlov må være målet«. Det vil altså sige en lov, der kan afløse lov af 30. marts 1889 om oprettelse af et rigsarkiv og om lønninger for de derved ansatte embeds- og bestillingsmænd. Denne lov anser hun for stadig at være gældende, men gør iøvrigt ikke meget ud af den. Den indeholder heller ikke noget af interesse for nutiden. Det er et spørgsmål, om den i det hele taget kan betragtes som gældende lov.

Når der kom en arkivlov i 1889, skyldtes det først og fremmest, at der skulle oprettes nogle pensionsberettigede stillinger. Sammenlægningen af Gehejmearkivet og Kongerigets arkiv samt oprettelsen af provinsarkiverne havde kunnet ordnes administrativt og, forsåvidt angår opførelsen af arkivbygninger, over finansloven. Derimod havde man ikke dengang nogen generel lønningslov for tjenestemænd. Derfor krævede oprettelse af nye embeder altid særlig lov. Man kan sige, at arkivlovens §1 nærmest tjener til begrundelse af dens §2. Da arkivbekendtgørelsen af 1976 fastsatte en generel afleveringsfrist på 30 år, var der da heller ingen, der lagde mærke til, at det ikke ganske harmonerer med 1889-lovens udtryk »saa langt frem i Tiden, som det maatte blive vedtaget for de enkelte Ministerier«. Vi kan vist roligt fastslå, at vi i virkeligheden ikke har nogen arkivlov.

Inger Dübeck har imidlertid gennem sit arbejde på en række punkter godtgjort eller sandsynliggjort et behov for lovregulering. Hun har dog ikke indladt sig på at skitsere indholdet af en arkivlov. Dertil er tiden nok heller ikke inde. Det er måske også et spørgsmål, om det er en speciel arkivlov, vi har brug for. Bogen giver et helhedsindtryk af, at offentlighedslov, registerlov, tilgængelighedsregler, arkivbekendtgørelse, retsplejelov og straffelov opererer ind imellem hinanden i spørgsmålet om, hvordan der skal forholdes med det datamateriale, der samler sig i alle grene af den offentlige sektor. Meget af denne regelgivning er temmelig ny, har forskellige udgangspunkter og er meget lidt koordineret. Udelukkes kan det vel ikke, at arkivernes juridiske problemer kan subsumeres under en almindelig datalov, der koordinerer det demokratiske samfunds behov for offentlighed i forvaltningen og kontrol med personregistrering med en sikkerhed for, at dette samfunds udvikling bliver fyldestgørende dokumenteret.

Noter

- 1) Kultusministeriets 3. kt. 1851 brev nr. U 974.
- 2) Kultusministeriets 3. kt. 1871 nr. P 507.
- 3) Spørgsmålet er behandlet af Palle Lauring i Politikens kronik 24.9.1981 »Det udsatte eftermæle«. Konfronteret med en helt udokumenteret påstand om, at Frederik 7. skulle have været kastreret, spørger forfatteren: »Er der en anstændig grænse?« Det er der naturligvis, men grænsen er netop kun – anstændig, en ubestemmelig grænse, også tidsmæssigt. En tilsvarende påstand om Oluf Hunger havde næppe ført til en kronik i Politiken.
- 4) RAJ 1979 nr. 1521–336.

Kirkebøger og arkiver

En aktuell kommentar

Af Paul G. Ørberg

Kirkebøger er og bliver et aktuelt emne for de danske landsarkiver, først og fremmest på grund af det enorme læsesalsudlån til slægshistorikere. Der skal her peges på nogle problemer, som trænger sig på set fra landsarkivernes synsvinkel.

Først et par ord om kirkebøgernes arkivhistorie. Efter at der var blevet opført landsarkiver (oprindelig provinsarkiver) i Viborg, København og Odense i begyndelsen af 1890'erne indkaldtes for det første de ældre kirkebøger fra tiden før kirkebogsreformen i 1812 (reskript 11. december 1812), i praksis vil det sige frem til omkring 1814. Reskriptet havde af sikkerhedsmæssige grunde indført en dobbeltføring af ministerialbøgerne med en hovedministerialbog ført af sognepræsten og en kontramministerialbog ført af kirkebylæreren eller kordegnen. Kirke- og undervisningsministeriets bekendtgørelse af 16. juni 1892 om aflevering af ministerialbøger til provinsarkiverne bestemte, at kirkebøger fra landsogne skulle afleveres 10 år, i købstæderne 30 år, efter at de var udskrevne.

Dette var tilstanden helt frem til 1967, da den betydelige udbygning af de store landsarkiver, der var sket først i tresserne, gav mulighed for et nyt initiativ. Det fremkom i kulturministeriets bekendtgørelse af 21. juni 1967 (kirkeministeriets cirkulære af 24. juli), hvor man for første gang arkivalsk skulle tage stilling til det eksisterende dobbeltsæt af kirkebøger, idet hovedministerialbøger herefter skal afleveres, når der er gået 100 år, efter at de er udskrevne (§1); for kontramministerialbøgernes vedkommende er der praktisk taget ingen ændringer. I §5 fastslås det, at de hovedministerialbøger, som afleveres til landsarkiverne, skal opbevares i det landsarkiv, inden for hvis område vedkommende sogn er beliggende, mens kontramministerialbøgerne ikke må opbevares i samme landsarkiv som de tilsvarende hovedministerialbøger, men skal anbringes i et af de andre landsarkiver eller i rigsarkivet efter rigsarkivarens bestemmelse. Disse bestemmelser kan synes ejendommelige, men de har deres direkte udspring i 1812-reskriptets påbud om, at de to sæt bøger aldrig måtte opbevares nogen nat under samme tag. Det var en særdeles fornuftig ordning på en tid, hvor begge bøger blev huset i stråttækte præstegårde og skoler, og hvor man ikke kendte til brandfri skabe eller nogen form for

brandsikring. Men om man i vore dage under totalt ændrede forudsætninger behøver at lade sig dirigere af den gamle forskrift turde være et spørgsmål.

Den nye bekendtgørelse skulle træde i kraft allerede den 1. juli 1967. Den 26. september samme år udsendte rigsarkivaren et direktiv til landsarkiverne, som fastlagde en anden ordning end bekendtgørelsens, nemlig at hovedministerialbøgerne for Fyn, Nørrejylland og Sjælland skulle sendes til foreløbig opbevaring i landsarkivet for Sjælland, mens hovedministerialbøgerne for det sjællandske landsarkivs område skulle sendes til landsarkivet i Viborg. Det blev udtrykkeligt anført i et særligt punkt, at hovedministerialbøgerne, så vidt det overhovedet var muligt, ikke burde opbevares i samme bygning som kontramministerialbøgerne, jævnfør oven for. Videre fremhævedes det, at hovedministerialbøgerne, hvis deres tilstand tillod det, burde gøres tilgængelige for publikum. Det blev dog understreget, at denne ordning var af foreløbig karakter. Så snart de praktiske forhold tillod det, skulle hovedministerialbøgerne returneres til de landsarkiver, hvor de hører hjemme, mens de tilsvarende kontramministerialbøger skulle overføres til de to landsarkiver eller til rigsarkivet. Det var meningen, at kontramministerialbøgerne - men altså i første omgang hovedministerialbøgerne - skulle samles i rigsarkivet, muligvis dog med undtagelse af protokollerne fra det sjællandske landsarkivs område. - I praksis er imidlertid hverken ministeriets eller rigsarkivarens bestemmelser blevet ført ud i livet, men man er nu - 15 år efter - havnet i en diffus situation, hvor visse udvekslinger er sket, men uden nogen fast plan.

Reskriptet fra 1812 gav nøje regler for en halvårlig konferering mellem de to ministerialbøger, som skulle sikre, at de blev aldeles enslydende, og lignende bestemmelser vedrørende konferering genfinder man i senere kirkebogsinstrukser. Både ministerium og arkivvæsen har for de påtænkte ordninger haft som en forsætning, at hovedministerialbog og kontramministerialbog er identiske, selv om bestemmelserne røber, at man har tillagt hovedministerialbogen en særlig vægt. Også den vidtspændende genealogiske forskning, som har været baseret på landsarkivernes samlinger af kontramministerialbøger, regner med en sådan kongruens. Denne forudsætning har imidlertid vist sig ikke at holde stik. I virkeligheden er der betydelige forskelligheder: hele afsnit kan mangle i den ene bog, hyppigst kontramministerialbogen, specielt de for personsøgning vigtige af- og tilgangslistes, men også egentlige ministerialia. Registrering af en enkelt persons data kan være gledet helt ud, og i de detaljerede personoplysninger kan der være store variationer f.eks. i staveformer, dateringer, specielle oplysninger i anmærkningsrubrikken vedr. skudsmål, dødsårsag o.a.¹⁾

Konsekvensen af dette forhold må være den, at læsesalsbesøgende får mu-

lighed for at skaffe sig oplysninger fra begge sæt ministerialbøger; i praksis har læsesalsbetjeningen, i hvert fald på det nørrejske landsarkiv, allerede ofte måttet konsultere hovedministerialbøgerne på publikums vegne.²⁾ En sådan konklusion kan også begrundes i en principiel arkivalisk betragtning, idet proveniensprincippet, som er grundlaget for opbygningen af dansk arkivvæsen, må indebære, at et lokalt statsligt embedsarkiv hører hjemme og med sikkerhed skal kunne findes i vedkommende landsarkiv.

Der er dog problemer forbundet med at stille hovedministerialbøgerne til de besøgendes rådighed på læsesalene, bl.a. er en del i en så dårlig ydre stand, at der kræves et ret omfattende restaureringsarbejde, før de vil kunne udlånes. Ganske det samme forhold gør sig imidlertid gældende også for landsarkivernes bestand af kontraministerialbøger, som i betydeligt omfang er på vej til at blive nedslidt ved deres store brug. Benyttelse af originale arkivalier, hvor der er tale om en så ekstrem høj udlånsfrekvens som for kirkebøgenes vedkommende, er i virkeligheden en uholdbar praksis. Den eneste rationelle løsning på lidt længere sigt vil være at få produceret kopier enten på mikrokort eller papir. Efter det fremførte er det indlysende, at denne kopiering i første omgang bør ske efter hovedministerialbøgerne alene af den grund, at de, som nævnt, i almindelighed er de fuldstændigste; især gælder dette for af- og tilgangslisternes vedkommende.

Til afslutning skal nævnes endnu et problem vedrørende landsarkivernes kirkebøger, nemlig ajourføringen af kontraministerialbøgerne, som har fået fornyet aktualitet gennem den nyligt vedtagne navnelov, som træder i kraft den 1. april 1982, og som forventes at medføre et stort opsving i antallet af navnerettelser. Da landsarkivernes kontraministerialbøger til stadighed skal ajourføres med hovedbøgerne gennem indberetninger fra præster og kordegne, har man anset det for nødvendigt ligefrem at ansætte ekstra kontorpersonale for at kunne modstå det forventede øgede pres.

Spørgsmålet er imidlertid, om det ikke var en langt lettere løsning simpelt hen at standse ajourføringen. Sikkerhedsmæssigt er der intet til hinder herfor i dag, hvor hovedministerialbøgerne opbevares i brandfri bokse, og hvor det derfor ikke forekommer, at de går til grunde. Men man kunne naturligvis udmærket opretholde ministerialbogsførernes indberetningspligt til landsarkiverne og journalisere rettelserne på hvert sogns nummer, således at de i givet fald ville kunne anvendes ved en eventuel rekonstruktion. Iøvrigt kan det nok diskuteres, om en sådan bearbejdning af afleverede arkivalier, som der her er tale om, er i overensstemmelse med et strengt logisk proveniensprincip, eller om arkiverne ikke her arbejder uden for deres regelrette arbejdsfelt. Det skal her indskydes, at det under alle omstændigheder kun kan dreje sig

om en pligt til at indføre nøjagtigt det, der indberettes fra hovedbogsføreren. Den praksis, de vist alle vegne har udviklet sig, til at betragte landsarkiverne som en art overordnet instans, der foretager en nøje kontrol af rettelsernes overensstemmelse med navnelov m.v., er i virkeligheden en typisk selvskabt plage. Forholdet kan til en vis grad sammenlignes med den tidrøvende revision af tinglysningskontorenes skødegenparter, man tidligere belemrede sig med i hvert fald på ét af landsarkiverne.

Principielt må man hævde, at arkivernes forpligtelse kun rækker til at modtage arkivalier og fremskaffe dokumentation på grundlag af det modtagne. En faglig juridisk bedømmelse og vurdering af det modtagne (herunder altså også de modtagne kirkebogsrettelser) med henblik på eventuelle ændringer i arkivaliernes tekst ligger uden for arkivernes opgave.

Hvis man, som her foreslået, afskaffede ajourføringen af kontrabøgerne, vil der kunne opstå en gene for benytterne på arkivernes læsesale, men den får ikke stor betydning, når adgangsgrænsen til kirkebøger hæves fra 50 til 80 år efter, at de er udskrevne, sådan som det vides planlagt - en iøvrigt både rimelig og påkrævet begrænsning her, hvor det drejer sig om i egentligste forstand personlige oplysninger.

Noter

1. Fabritius og Hatt: Håndbog i slægtsforskning, 2. udg. (1963), s. 74, note.
Anna Thestrup: kirkebøgernes til- og afgangslister. Fortid og Nutid bd. 24, s. 529 ff.
Erik Nørr: Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841 (1981), s. 356.
Paul G. Ørberg: Nærlæsning af nyere kirkebøger En kulturhistorisk og meto- disk undersøgelse af kirkebøgerne efter 1812. Personalhistorisk Tidsskrift bd. 100 (1980), s. 17 ff.
2. Hovedministerialbøgerne for Nørrejylland er forblevet i landsarkivet i Viborg. Der er iøvrigt landsogne, som endnu slet ikke har afleveret hovedministerialbøger, fordi den ældste bog går længere frem end til 1870/80.

Anmeldelser

Harald Jørgensen: Thi kendes for ret. Studier i de civile københavnske domstoles historie ca. 1660–1919. Administrationshistoriske studier. 1980. XVIII + 451 sider ill., udg. af Rigsarkivet. Pris kr. 122 + porto.

For nyansatte medarbejdere og besøgende i det sjællandske landsarkiv har det altid hørt til de mere krævende opgaver at benytte det ældre københavnske retsmateriale, som på væsentlige områder er anderledes end det, der findes fra landets øvrige egne. I løbet af 1970'erne, i Harald Jørgensens landsarkivartid, udsendtes fire bind foreløbige arkivregistraturer til de københavnske politi- og domsmyndigheders arkiver, som derved blev gjort lettere tilgængelige. Registratureernes korte administrationshistoriske oversigter har som følge af sagernes komplicerede natur kun delvist kunnet give administrativt overblik, og den nu foreliggende bog om samtlige københavnske domstole opfylder uden tvivl et behov for alle, der arbejder med disse arkiver. Men bogen rækker langt videre end til at være indgang til et arkivmateriale, idet der tillige er tale om et stykke hidtil uopdyrket administrationshistorie. Rigsarkivet står for udgivelsen, men undersøgelsen er udarbejdet i tilknytning til projektet om den danske lokaladministrations historie efter 1660, som Statens humanistiske forskningsråd igangsatte i 1975.¹⁾ Der lægges fra forfatterens side vægt på, at der er tale om administrationshistorie, og ikke retshistorie. Grænsen vil nu nok altid være flydende, og formentlig vil også retshistorisk orienterede forskere få glæde af bogen.

Undersøgelsen dækker hele enevældeperioden og rækker ind i de mange årtier efter 1848, hvor grundlovens ånd kun langsomt trængte ud i domstolernes irgange. Med undtagelse af Højesteret og de militære domstole finder man alle i København beliggende domstole omtalt, såvel civile som kriminelle sagers behandling belyses, ligesom både 1. og 2. instans er taget med. Den nedre kronologiske grænse begrundes med det sparsomme kildemateriale, der er bevaret fra tiden før 1660 (branden 1728 gjorde et vældigt indhug), og den øvre grænse med retsplejereformens ikrafttræden i 1919 og dermed oprettelsen af Københavns Byret. Inden for dette lange tidsrum er stoffet disponeret i tre hovedafsnit, henholdsvis 1660–1771, 1771–1848 og 1849–1919. Under hvert afsnit gennemgås de eksisterende domstole, og hvert af hovedafsnittene afsluttes med et nyttigt »tilbageblik« på den behandlede periode.

Da det er en bog med mange detaljer, er disse opsamlingsafsnit uundværlige for den læser, der mest har brug for et hurtigt overblik over den pågældende periode.

I det indledende afsnit »Problemstillinger og kildemateriale« ledes læseren ind i undersøgelsen gennem en beskrivelse af, hvordan opgaven er grebet an. Dels har Harald Jørgensen ønsket at klarlægge en række nærmere angivne administrative forhold i forbindelse med domstolenes virksomhed, og dels har han villet åbne for mere forskning i de store mængder retsarkivalier, som i mange tilfælde først er blevet afleveret og tilgængeliggjort inden for de seneste år. De fleste steder i bogen er der gjort meget ud af at beskrive, hvilke arkivalier, der findes fra en bestemt domstols virksomhed og hvilke indgange, der står til rådighed for benytteren i dag. Man finder også en nyttig oversigt over eksisterende trykte registre over afsagte domme m.v. I de fleste tilfælde udgivelser fra forrige århundrede, som sandsynligvis benyttes alt for lidt af historikere nu om dage. De egentlige problemstillinger er – i sammentrængt form – flg.: 1. De enkelte domstoles historiske oprindelse, herunder hvornår og hvorfor der blev oprettet nye fra tid til anden, og ikke mindst hvorfor initiativet udgik. 2. Hvordan fungerede disse domstole i praksis, og når der skete administrative ændringer, da hvorfor og på initiativ af hvem. Disse undersøgelser er foretaget i materiale fra udvalgte år, da det relevante arkivmateriale navnlig fra det 19. århundrede er meget omfangsrigt. Studierne over domstolenes oprindelse hviler derimod på en systematisk gennemgang af snart sagt alt bevaret materiale, både lokalt og centralt.

Indtil oprettelsen af Hof- og stadsretten i 1771 var københavnsk retsvæsen en højst broget affære. I det store afsnit om perioden 1660-1771 omtales da også hele 8 domstole, og hertil kommer specialdomstole, som inddeles i to grupper: dem, der var værneting for en begrænset kreds (f.eks. Universitetet) og dem, der alene beskæftigede sig med et begrænset emneområde (f.eks. Sørensen). Domstolene, der behandles i selvstændige underafsnit er: Københavns byting, Københavns rådstueret, Christianshavns byting, Gårdsretten på Københavns slot indtil 1680, Hofretten på Københavns (Christiansborg) slot 1681-1771, Borgretten sammesteds 1681-1771, Inkvisitionskommissionen 1686-1771 og Politikammerretten indtil 1771. Bytingene – det på Christianshavn blev nedlagt i 1685 og lagt under København – var som tingene i det øvrige land både politi- og domsmyndighed, og rådstueretten var den tilhørende appelinstans. Som noget særegent for København oprettedes der i 1682 et politimesterembede, og fra 1701 kunne politimesteren suverænt »kende« i en række sager ang. overtrædelse af politiforordningerne. Denne domsvirksomhed gik under navn af Politikammerretten. Mens bytinget var

for de almindelige borgere, skulle folk med tilknytning til hoffet søge Hof- eller Borgretten, alt afhængig af rang og ansættelsesforhold. Den fælles domstol for disse personer var før 1681 gårdsretten. Periodens virkelig barske specialitet blev Inkvisitionskommissionen, som oprettedes i 1686 til at forestå opklaringsarbejde især i tyveri- og hælerisager. Den halvt militære, halvt civile kommission nøjedes ikke med undersøgelser, men fældede også meget hurtigt domme, og de var sjældent blide! Selv om pinligt forhør blev forbudt i Danske Lov anvendtes det frejdigt af Inkvisitionskommissionen næsten helt til dens ophævelse i 1842. Harald Jørgensens studier i dette mørke kapitel i dansk retsvæsens historie er ikke behagelig læsning, men til gengæld meget væsentlig for iagttagelsen af skyggesiderne ved samfundssystemet. Harald Jørgensen har tidligere publiceret dele af sine undersøgelser i Inkvisitionskommissionens arkiv²⁾, men uden de sammenligningsmuligheder, som læseren får her.

Til de vigtigste resultater af undersøgelsen af de forskellige retters virksomhed i perioden frem til 1771 hører påvisningen af den udstrakte sammenblanding af den dømmende og den forvaltende myndighed. Der var ofte strid om, hvor en sag hørte hjemme, og maskineriet fungerede tungt og langsomt. Blandt de skyldige synes især at have været prokuratorerne, der altid forstod at slå mønt af langsommeligheden og vidtløftigheden i sagsbehandlingen. Til gengæld gives der i denne periode og senere adskillige eksempler på, at domstolens personale havde blik for, hvor der kunne forenkles, og de kom af og til igennem med deres ideer. Væsentlig er også konstateringen af, at alle domstole, som opstod inden for perioden blev kollegialt opbygget i lighed med den øvrige enevældige centraladministration på samme tid.

Den 15. juni 1771 trådte Hof- og stadsretten i funktion. Med forordningen af samme dato var grunden lagt for en total omformning af det københavnske retsvæsen. Gennem et minutiøst studium af bl.a. Danske Kancellis sager fra forårsmånederne forinden påviser Harald Jørgensen, hvorledes hovedlinierne for den nye domstol blev udstukket af Struensee og den håndgangne grev Holstein, nyudnævnt overpræsident i København. Selve forordningen og det mere jordnære blev dog udarbejdet af generalprokurator Henrik Stampe, der også sikrede, at ordningen kom til at bestå efter Struensees fald. Fornylelsen lå primært i at alle de forretninger, bl.a. skiftevæsenet, der før havde været spredt på 8-10 domsmyndigheder samledes under een domstol. Politimesterens dømmende myndighed blev ikke berørt straks efter 1771, men begrænsedes dog i 1793 ved oprettelsen af den kollegiale domstol, Politiretten, som skulle dømme i politisager. Også Hof- og stadsretten blev kol-

legialt organiseret, og i modsætning til tidligere havde dommerne normalt ikke andre hverv ved siden af, og man foretrak fra første begyndelse personer, der havde bestået juridisk eksamen (indført 1736).

Med landstingenes ophævelse i 1805 blev Hof- og stadsretten også overret for hele området øst for Lillebælt, men retten ændrede sig ikke på væsentlige områder af den grund. Procedure og behandling af sagerne forblev uændret, og sager af 1. og 2. instans blev henlagt samlet efter domsdato som hidtil. I 1845 oprettedes Kriminal- og politiretten som afløser for Politiretten. Mange af Landsover- samt Hof- og stadsrettens assessorer rekrutteredes fra Kriminal- og politiretten, og der var på flere måder et udbygget samarbejde mellem de to domstole. Hvad initiativerne til forandringerne angår i perioden 1771–1848, spillede den politiske debat i stænderforsamlingen og i offentligheden i stigende grad ind.

Grundlovens bestemmelser om at den dømmende magt alene ligger hos domstolene lod sig ikke straks føre ud i livet. Indtil 1863 havde Københavns politidirektør fortsat domsmyndighed i visse sager. Med realisationen af princippet om mundtlighed og offentlighed inden for domstolene gik udviklingen endnu langsommere. Ganske vist gennemførtes mundtlig procedure i 1852 ved rigsretssager og i henholdsvis 1862 og 1863 ved Sø- og handelsretten og Kriminal- og politiretten (i offentlige politisager), men derved blev det også for det ganske land helt til retsplejereformens gennemførelse 1. oktober 1919.³⁾ I 1850'erne var der forsøg i retning af at indfri grundlovens løfteparagraffer også på dette område, men bestræbelserne strandede, og senere i århundredet gik det hele i stå p.g.a. visnepolitikken. Da en lov endelig var klar i 1908 faldt det hele med Albertisagen, og først i 1916 blev loven vedtaget til ikrafttræden tre år senere. Afsnittet om tiden til 1919 byder på en indgående gennemgang af forretningsgangen i domstolene i en tid med stor befolkningstilvækst og deraf flydende problemer for myndighederne. Nye behov opstod med erhvervslivets vækst, og i 1862 afløstes den gamle Sørret af den nye Sø- og handelsret, som blev modelleret efter principper fra udlandet med såvel sagkyndige som juridiske dommere. Initiativet kom fra storkøbmændene, måske et tidligt eksempel på forbrugerindflydelse på domsmyndighederne i så direkte en form.

Der sluttets af med tilbageblik på perioden 1849–1919, men uden noget forsøg på at give en samlet konklusion på hele undersøgelsen. Selv om bogen er forsynet med et udmærket navne- og sagregister, er den ikke helt nem at bruge. Årsagerne hertil er dels, at fremstillingen er ret bredt lagt an med mange saglige detaljer, navne og datoer og årstal, dels at den forsøger at spænde over et felt så stort, at det næsten er for meget til een bog. Man for-

står derfor godt, at der ikke fra forfatterens side er givet en egentlig konklusion. Som læser har man også svært ved at finde frem til den, på den måde bogen er sat sammen. Lidt forenklet sagt har man fornemmelse af, på en gang at sidde med en udbygget arkivregistratur, et leksikon over domstolene og deres mest betydelige personale, og et administrationshistorisk case study af den mere analyserende type. Den kronologisk fremadskridende disposition domstol for domstol i de tre afgrænsede – og velbegrundede – afsnit skærer de mere tematiske linier over, og dispositionen tilgodeser derfor mest håndbogsbenytteren og den, der søger besked om arten og mængden af de bevarede arkivalier. Ganske vist er alt dette også administrationshistorie, men alle detaljerne synes at overskygge resultaterne af de analyser, der lægges op til i indledningen, og som faktisk gennemføres mange steder i bogen. Meget kunne være samlet op i et afslutningskapitel – eller måske skulle de dyre administrationshistoriske spørgsmål have været samlet i en selvstændig publikation i stil med dem, der vedr. andre emner er udsendt i forbindelse med lokaladministrationsprojektet.⁴⁾

Som helhed er der grund til at glæde sig over at en arkivmand med et så indgående kendskab til materialet bag fremstillingen giver plads for den grundige omtale af arkivalierne. For den læser, der eventuelt ikke skulle være bekendt med diskussionen om de kassationer, som Harald Jørgensen som landsarkivar foranstaltede foretaget i såvel Landsover- samt hof- og stadsretten som Kriminal- og politirettens sager for perioden efter 1870, kan det dog nok virke lidt besynderligt med de to offentlige forsvar for disse kassationer, som bringes henholdsvis på s. 324 og 349. Her skal ikke tages nærmere stilling til rimeligheden i disse kassationer, men blot henvises til en diskussion, som for nogle år siden førtes just i dette tidsskrift.⁵⁾ Til den diskussion henvises der nemlig ikke i Thi kendes for ret! På et enkelt punkt må dog gøres en bemærkning til forsvarsindlægget for udtyndingen af de pådømte sager i Landsover- samt hof- og stadsretten. Det hedder s. 349, at det i første række er 1. instanssager, der er kasseret. Konkrete undersøgelser viser imidlertid, at 2. instanssager så sandelig også er gået samme vej. Men for øvrigt har netop domstolenes arkiver i mange tilfælde i tidligere tid været kraftigt udtyndet allerede før afleveringen til arkivvæsenet.

Enten svindet nu har sin årsag i ildsvåde eller det skyldes betænksom eller mindre betænksom kassationspraksis, så må det erkendes, at man står over for et flere hundrede meter stort materiale, som står klar til at blive bedre udnyttet i fremtiden. Harald Jørgensen har med denne bog mere end løftet en flig. Han har fortalt om dets ophavssituation, de mennesker der skrev de tusinder af sider, og i mange tilfælde også meget levende om dem, der var årsag

til, at alle de mange sider blev til. Endelig er der givet nogle gode bud på materialets mere teoretiske udnyttelse, og trods betænkeligheden ved bogens alt-i-et system må man glæde sig over, at en del af det flittige otium er blevet brugt til dette arbejde. Andre kan jo senere stille nye spørgsmål nu, hvor fundamentet er lagt. Det kunne f.eks. være interessant at få afdækket noget mere af de skiftende tiders forestillingsverden, som dybest set var bestemmende for, hvordan retsmaskineriet blev bygget, justeret, brugt og måske misbrugt. Der er sikkert stof til yderligere 450 sider.

Margit Mogensen

Noter

- 1) Se Administrationshistoriske studier I, Grete Ilsøe: Vejen til embede. En undersøgelse af udnævnelserne til kgl. retsbetjent- og magistratsemede 1935–65. 1978 og Administrationshistoriske studier II, Helle Linde: Magistrat og borger. Købstadsstyret på Sjælland omk. 1750 med særlig hensyntagen til forholdene i Helsingør, Roskilde, Næstved og Holbæk. 1978.
- 2) Harald Jørgensen: Den ældre københavnske inkvisitionskommission 1686–1771. Festskrift til Johan Hvidtfeldt på halvfjerdsårsdagen 12. dec. 1978. (s. 221–249).
- 3) I Højesteret havde der dog fra begyndelsen været mundtlig procedure.
- 4) Jfr. note 1.
- 5) Jens Engberg og Torben Wanscher: Kassationer i Landsarkivet for Sjælland af materiale til arbejderbevægelsens historie. Arkiv bd. 6 1976 (s.86–98). Samstedts findes Harald Jørgensens svar (s.99–107).

Hørup i breve og digte. Breve, digte og litterære prosastykker til belysning af Viggo Hørup og hans kredse. Ved Karsten Thorborg. Udgivet med støtte af Statens Humanistiske Forskningsråd, Ellen Hørups fond og Politikens Fond. 1981, 549 sider, kr. 200,-

Næsten 80 år efter Viggo Hørups død foreligger denne udgave af hans breve, digte og litterære forsøg. Der er mange tegn på, at Hørup huskes, også uden for historisk interesserede kredse. De tre store bind med udvalgte artikler og taler, som kom i 1902–04, har afgivet stof til to mindre udvalg: Sven Clausens i 1959 og Ebbe Reichs i 1968. Hørup citeres jævnlig, og nogle af de synspunkter, han stod for, er på vej frem, andre på retræte, men i begge tilfælde er der brug for at vide, hvad den store agitator skrev og sagde. Cand. mag. Karsten Thorborgs udgave kaster nyt lys over flere områder, men der er to, som fortjener at blive fremhævet: Hørups ungdom og Hørups kvinder.

Den unge Hørups lidelser i hovedstadens fine skoler har været kendt længe. Med denne udgave af ungdomsbreve følger vi en begavet ung mands udvikling gennem en identitetskrise til selvbevidsthed. Hans stil udviklede sig fra romantik (en flerårig Heine-raptus) til realisme. Hørup valgte at lade sine digte forblive i skuffen. Ikke fordi de var dårlige, mange af dem er udmærkede, men han koncentrerede sig snart om den formålsbestemte skribentvirksomhed og har vel villet undgå at give sig blottelser ved at publicere ungdomsdigte.

Hørup og kvinderne er en værdifuld oplevelse for en moderne læser. Hørup blev i 1868 gift med sin kusine, den fem år ældre Emma Holmsted, som var overlærerinde. Ægteparret fik to børn 1870 og 1871. De holdt sammen, men fra 1872 havde Hørup en veninde, som snart blev hans elskerinde. Det var Henriette Steen, lærerinde og kvindesagsforkæmper. De fik et barn sammen, som døde kort efter, men forholdet varede, indtil Henriette Steen afgik ved døden 1894. Der var andre kvinder omkring Hørup, han foretrak kloge og selvstændige kvinder og var derved i overensstemmelse med sit program. I krisen omkring en skilsmisse hjalp han 1896–97 forfatterinden Amalie Skram, hun gengældte hjælpen med at forelske sig i Hørup. Denne var ikke interesseret, men havde svært at slippe af med hende. . .

Hørup skrev ikke mange breve, og han passede på hvad han skrev i dem, vidste som politiker og pressemand, hvad de kunne misbruges til. De mest fortrolige breve er skrevet til kvinder.

Karsten Thorborg har ordnet brevene i een kronologisk række, der falder i ti emnegrupper. I tilslutning til Hørups breve er der ofte aftrykt breve fra an-

dre til ham. Der er i alt 194 breve til eller fra Hørup og desuden en del breve til og fra andre. Bogen indeholder en fuldstændig fortegnelse over breve til og fra Hørup, altså også mange breve, som ikke er med i udgaven. Der er udførlige realkommentarer til alle trykte breve; dateringen har i flere tilfælde været vanskelig, men synes løst tilfredsstillende. Arbejdet med at opspore brevene har været stort, Hørups arkiv er nemlig fordelt på tre institutioner (Rigsarkivet, Det kgl. Bibliotek og Pressemuseet) og breve fra Hørup findes mange steder, brevene til Bjørnson således i Universitetsbiblioteket i Oslo.

Brevene optager med 372 sider den største del af bogen. Derefter følger 66 digte og to litterære prosastykker, begge fra de lidet kendte år før 1870.

Bogen afsluttes med tre udtalelser om Hørup. Den første er af lærerinde Birgitte Møller, en yngre veninde af Henriette Steen. Den anden er Edvard Brandes' nekrolog i Politiken den dag Hørup døde, 15. januar 1902, den tredje er af Hørup-eleven Marcus Rubin. Kun Brandes' nekrolog har tidligere været trykt.

Indblikket i Hørup bag facaden er den største oplevelse, man får i denne bog, men den indeholder mange andre interessante oplysninger. Den udvider og korrigerer den viden, vi hidtil har haft om Hørups arbejde i politik og presse, og den vil blive brugt, når der skal skrives nyt om Hørup og hans kreds. Det har Thorborg gjort i den løbende udgave af Dansk Biografisk Leksikon og i artikler i Historie og Historisk Tidsskrift, og han har flere arbejder under foreberedelse.

Sigurd Rambusch

Bjørn Westerbeek Dahl: Fortegnelse over landkort over de fynske øer indtil 1970. 1-2, Dansk kartografisk selskabs publikation nr. 6, København 1979.

I 1978 offentliggjorde forfatteren sin specialeopgave ved Danmarks Biblioteksskole, der havde skikkelse af en fortegnelse over landkort over de fynske øer i Det Kongelige Biblioteks kortsamling og håndskriftafdeling m.v. Med den foreliggende registrant har B. Westerbeek Dahl nu overflødiggjort sin første udgivelse, når der ses bort fra en 3-siders arbejdsbeskrivelse i specialet, som muligt stadig kan have en vis begrænset interesse, om man vil have indtryk af registrantens »dækningsgrad«.

Den sidste og endelige? kortregistrering repræsenterer en næsten fuldstændig oversigt over *trykte* kort vedrørende de fynske øer, der går på tværs af samtlige hidtil publicerede bibliografier, registraturer og kataloger.

Grundstammen i kortbestanden er naturligvis stadig i høj grad Det Kongelige Biblioteks og sammes håndskriftsamplings vældige materiale, men der er suppleret op med resultaterne af forfatterens efterforskninger i mere end 70 forskellige (overvejende københavnske eller fynske) institutioner.

Værket indledes med en udførlig brugsvejledning, der gør rede for arbejdsrammerne og den benyttede systematik. I henseende til det tematiske og rammemæssige indhold omfatter bibliografien landkort over hele eller dele af den fynske ø-gruppe og dertil alle emnegrupper frasat søkort, matrikelskort og bygningsplaner. – Og dog, de omtalte principielle udeladelser er alligevel *ikke* foretaget, i de tilfælde, hvor materialet er påtruffet i løbsblad i Det Kongelige Biblioteks egne samlinger. Fortegnelsen er med andre ord samtidig et *bestandskatalog* over Det Kongelige Biblioteks samlinger.

Der arbejdes med en 3-leddet talsystematik, som refererer til henholdsvis geografisk udstrækning, emne og datering, og B.W.D.s arbejde har opnået en gennemført håndbogsmæssig karakter ved at blive udstyret med en række indgangsregistre til det ellers uoverskuelige stof, der ialt omfatter 1211 registrerede enheder. Det ser let ud, men man er ikke i tvivl om, at der eksempelvis bag bogens emne- og navneregistre har ligget et uhyre stort verificeringsarbejde fra forfatterens side. Som enkelt-mandsopgave er der tale om et grundigt værk, men forfatteren stiller sig dog ikke an, som havde han hermed leveret det fuldkomne; enhver er velkommen til at fremsætte tilføjelser eller forslag til rettelser.

Der skal allerede her påpeges en mangel, som forfatteren dog næppe selv kan lastes for: Bogbinderarbejdet! Det eksemplar undertegnede fik ihænde, faldt bogstavelig talt fra hinanden i løbsblade under første gennemgang.

Lotte Dombernowsky

Patricia Kennedy Grimsted: Archives and Manuscript Repositories in the USSR: Estonia, Latvia, Lithuania, and Belorussia. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, USA. 1981, 930 s., \$78,50

I ARKIV bind 5, nr. 2, 1974 berettede denne anmelder om den amerikanske historiker Patricia Kennedy Grimsteds projekt: at kortlægge alle sovjetiske arkiver og deres publicerede hjælpemidler, og bind I, om arkiver i Moskva og Leningrad (udkommet i 1972), blev anmeldt. I bind 7, nr. 2, 1978 anmeldtes Supplement I (1976) og det samtidig udsendte katalog over det schweiziske forlag Inter Documentation Company's mikrofiche udgave af de hjælpemidler, som var omtalt i Grimsteds to bind.

Det er en glæde nu at kunne byde bind II om arkiver i fire sovjetrepublikker, den estiske, lettiske, lithauiske og hviderussiske, velkommen, og det er en særlig glæde at kunne meddele, at et IDC-katalog over en mikrokortudgave af hjælpemidler, som er omtalt i bindet, foreligger samtidig.

Den høje kvalitet, der blev anlagt i bind I, fastholdes. Bind II er langt større (930 sider mod 641 sider), ikke fordi der er flere arkiver, der er kun 70 mod 74 i bind I, men opgaven har været meget vanskeligere. Det område, som dækkes af de fire sovjetrepublikker, har jo haft en usædvanlig kompliceret historie med landafståelser, delinger, sammenslutninger og besættelser, og som landene således arkiverne. For hver af de fire republikker bringes oversigter over arkivterminologi og geografiske navne, skemaer og oversigter over den administrative opbygning og kort på forskellige tidspunkter.

Det er meget nyttigt. Hertil kommer, at bindet giver mere end det lover: fra arkiver uden for Sovjetunionen, hvor der findes arkivalier eller håndskrifter om de fire republikker, nævnes hjælpemidler, men det understreges dog, at listen er ufuldstændig. Under 2. verdenskrig førte de tyske styrker arkivalier med sig vestpå. De mest værdifulde var dele af byarkiverne fra Tallinn og Königsberg, som nu ligger i vesttyske arkiver. For deres vedkommende brydes et af værkets afgrænsningsprincipper, idet ikke-publicerede registraturer er medtaget.

IDCs katalog oplyser, at prisen for mikrokortene, som er positive sølvfilm, er 4 Schweizerfrancs (i 1976 3,50), men der kan opnås rabat ved køb af store partier eller forskellige pakker. Det må kaldes billigt, for det er vanskeligt, ofte umuligt at opdrive og købe de publicerede hjælpemidler. Der er endnu en stor fordel ved filmene: mange arkivalier har skiftet opholdssted, siden registraturerne blev publiceret; Kennedys værk og mikrokortene nævner, hvor de er idag.

Ingen der benytter arkivalier ved studiet af østeuropæisk historie kommer

uden om Grimsteds værk og det dermed koordinerede mikrokortprogram. Det skal tilføjes, at de kan tages som forbilleder for mikrospredning af hjælpemidler. Registreringen af hjælpemidler er forskningsarbejde på højt plan, markedsføringen af mikrokort er med fordel overdraget til et kommercielt forlag.

Sigurd Rambusch

Norsk Arkivseminar 1980. Rapport. Arkivarforeningen, Oslo 1981 (Norsk Arkivforum nr.3).

Det første norske arkivseminar blev afholdt i 1976. Det er imponerende, at man allerede på det 3. arkivseminar, der blev afholdt i juni 1980 og samlede ikke færre end 72 deltagere, var klar til at få sagen lagt i helt faste rammer, idet man på grundlag af et udvalgsarbejde kunne vedtage love for en selvstændig institution »Norsk Arkivseminar«. Det hedder i formålsparagraffen, at Norsk Arkivseminar har som formål at stimulere den arkivfaglige og arkivpolitiske debat ved at optage aktuelle og relevante spørgsmål til diskussion på periodiske seminarer, som i regelen arrangeres hvert andet år. Organisationsproblemet er løst meget fikst ved at fastslå, at der ikke findes individuelle medlemmer, men at deltagerne i hvert arrangement simpelthen udgør organisationens øverste myndighed og generalforsamling og vælger en styrelse på 5 medlemmer. Alle, der er ansat i arkivvæsenet, har adgang til seminarerne. Udvalgsbetænkningen og foreningsvedtægterne indgår i den foreliggende rapport fra Norsk Arkivseminar 1980, som ellers har samlet sig om to emner, domstolarkiver og arkivbygninger og lokaler. Det sidste emne har for nogle år siden været behandlet på et dansk arkivseminar, og som konjunkturerne er i dag, har det næppe så stor aktualitet. Den norske debat koncentrerer sig naturligt nok i ret udstrakt grad om erfaringerne med det nye rigsarkiv i Oslo og problemerne omkring underjordiske fjeldmagasiner. Man noterer sig den bergensiske statsarkivars stilfærdige bemærkninger om, at det går an at glæde sig også over en ældre arkivbygning, som trods mangler har visse kvaliteter, som får folk til at trives.

Man har ikke på de danske arkivseminarer forsøgt sig med at behandle et emne af tilsvarende karakter som domsarkiver/ domstolsarkiver, men det ser ud til at have været meget udbytterigt i Norge. Hovedindlæggene drejer sig om domsarkiver (dvs. arkiver vedr. sagsbehandling og dom) i statsarkiverne.

og domstolsarkiver i Rigsarkivet; desuden er der kortere indlæg om »domsarkivet« eller »landssvikerarkivet« (i Oslo), de norske søfartsdomstole i England 1941–45, det militære retsvæsen i Norge i ældre tid (som dog også omfatter så nye ting som militære retsinstitutioner under 2. verdenskrig i London, Canada og Stockholm) og arkivmaterialet i Rigsarkivet efter norske nazistiske domstole.

Det er altid interessant at anstille sammenligninger med hjemlige forhold. Man lægger således mærke til, at statsarkiverne som dokumentationscentre for ejendomsretlige forhold spiller en meget større rolle end de danske landsarkiver, hvilket naturligvis bunder i Norges særlige naturforhold, og arkiverne er her meget virksomme med udarbejdelse af registre til de forskellige arter af retsbøger, flere gange anvendes ligefrem som arkivterm »registersituationen«, et udtryk som af gode grunde ikke kunne anvendes i Danmark.

Den foreliggende rapport er en bog på 175 sider, så der er arbejdet flittigt både før, under og efter seminaret. Herhjemme startede man på arkivseminarer allerede i 1966, men man må nok erkende, at vi på dette felt er blevet distanceret af nordmændene.

Paul G. Ørberg

Landsarkivet for Nørrejylland:
Oversigt over hjælpemidler til arkivstudier i Landsarkivet for Nørrejylland.
1971.
Danske landkommuner 1842-1970. 1976.
De nørrejske landdistriktets rets- og politikredse indtil 1956. 1967.
Oversigt over udskrivningsarkivalier 1700-1788. 1972.
De nørrejske købstæders og landsognes lægdsbetegnelser 1789-1970. 1972.
Oversigt over brandforsikringsarkivalier fra købstæder. 1969.
Oversigt over arkivalier vedr. borgerskaber og næringstilladelser. 1971.
Godsarkiver 1, Ryttergodserne. 1971. 2, Hedekolonierne. 1974.
Oversigt over de private godsers fæste- og skiftearkivalier. 2. udg. 1972.
Privatarkiver I. 1975.
Håndskriftsamlingen. 1969.
Viborg landstings dombøger 1616. Sagsreferater og dømskonklusioner. 1965.
Viborg landstings dombøger 1617 A. Udtog af dommene. 1971.
Fortid i skrift. Vejledning til arkivets udstilling. 1967.
Jyllands brevkiste. Landsarkivet for Nørrejylland. 1891-1966. 1966.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele:
Vejledende arkivregistraturer VI. Landsarkivet for de sønderjyske landsdele.
Ved Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt. 1944.
Nordslesvigske prætearkiver. I, Tørninglen provsti. 1974. II, Tønder provsti
1975. III, Haderslev provsti. 1975. IV, Åbenrå provsti. 1975. V, Sønder-
borg provsti. 1976.
Private personarkiver i Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. 1975.
Redaktør, folketingsmand A. Svensson (d.1963), 1976.
Redaktør, folketingsmand Anders Lebeck (d.1926), 1976.
Redaktør Ernst Christiansen (d.1941), 1976.
Stiftamtmand Viggo R. Haarløv (d.1931), 1976.
Gårdejer J. H. Schmidt (d.1948), 1976.
Rigsdagsmand H. P. Hanssen (d.1936) og hustru fru Helene Hanssen, 1977.
Rigsdagsmand Gustav Johannsen (d.1901) og svigersønnen, folketings-
mand Johan Ottøsen (d.1904), 1977.
Landdagsmand Nis Nissen (d.1960) og forældre, gårdejer Hans og Eline
Nissen, 1979.
Amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen (d.1958), faderen, gårdejer
Hinrich Thomsen (d.1919) og forfædre, 1979.
Foreningsarkiver: Vælgerforeningen for Nordslesvig og dens forskellige un-
derafdelinger. 1976. Skoleforeningen. 1976. Sprogforeningen. 1976.
Godsarkiver: Søgård og Årtoft. 1976. Gram og Nybøl. 1976. De augusten-
borgske og gråstenske godser, 1978. Mindre godsarkiver, 1978.